

КЕСАР
БІЛИЛОВСЬКИЙ

В ЧАРАХ
КОХАННЯ

КЕСАР БІЛИЛОВСЬКИЙ

В ЧАРАХ КОХАННЯ

ВИБРАНІ ПОЕЗІЇ

Київ
«Радянський письменник»
1981

В историю украинской литературы
Кесарь Билыловский (1859—1938) вошел как поэт,
переводчик, культурный деятель и издатель.

Широко известны его многие стихи,
которые стали впоследствии народными песнями.
В сборник вошли лучшие произведения поэта —
лирика, сатирические стихи,
а также поэмы, написанные им в разные годы.

Упорядкування,
підготовка тексту,
вступна стаття
та примітки
П. А. Дегтярьова

Рецензент *Д. В. Павличко*

Б $\frac{70403-046}{M223(04)-81}$ 71.81. 4702590200

© Видавництво «Радянський письменник», 1981

ЗАЛЮБЛЕНИЙ В КРАСУ РІДНОГО СЛОВА

До історії української дожовтневої літератури Кесар Білиловський увійшов як поет, перекладач і видавець. Широкого розголосу набули його поезії «Дайте-бо жити!» («В чарах кохання») і «Моя пісня», що стали народними піснями, а також ряд інших віршів — «З Альпів», «Клим Ганеба», «До Г...», «Пісня поета», «Признання», «Сум» тощо. Радянський читач знає Білиловського-поета лише за публікаціями у збірниках повоєнного часу — «Пісні та романи українських поетів» (1956), «Антологія української поезії в чотирьох томах» (1957), «Поети пошевченківської доби» (1961) та інших, де вміщено твори, які побачили світ минулого століття. Білиловського досі здебільшого називають «поетом пошевченківської доби», вважаючи, що його віддаляє від нас чимала відстань. А тим часом рукописна спадщина поета, розшукана автором цих рядків, докорінно міняє наші уявлення про його творчий набуток, засвідчуючи, що він до кінця віку невтомно працював на літературній ниві і кращі свої поезії написав у пожовтневий час.

Кесар Олександрович Білиловський народився 20 лютого (4 березня) 1859 р. в селі Стополівці Золотоніського повіту на Полтавщині в родині фельдшера. Коли хлопчикові йшов шостий рік, батьки перебралися до сусіднього села Крупського, яке стало для майбутнього поета «кубельцем» його «веселого, щибетливого та ясного маленства»¹, а картини народ-

¹ З листа до літературознавця М. А. Плевако від 1 квітня 1929 р. ЦНБ АН УРСР, ф. 27, спр. 1259, с. 1.

ного побуту, сільських звичаїв, перекази й оповідання про минувшину міцно западали в юначу душу і все життя наснажували на творчу працю.

На дев'ятому році Білиловського одвезли до Полтави і віддали до гімназії. Під впливом Шевченкового «Кобзаря» у хлопця рано виявився потяг до віршованого слова.

Склавши невеличку збілочку своїх поезій, він відправив її до київської цензури. Рукопис було переслано директорові гімназії, і за писання «заборонею» тоді українською мовою хлопцеві загрожувало виключення. Після п'ятого класу він змушений був залишити Полтаву і виїхати до Дерпта (нині Тарту, Естонської РСР), де в 1875 році закінчує гімназичну освіту.

Того ж року Білиловський вступає на медичний факультет Дерптського університету, через кілька місяців виїздить за кордон і стає студентом Лейпцігського університету, заробляючи собі на прожиток репетиторством і журналістикою. Познайомившись з німецьким поетом Ф. Боденштедтом — перекладачем українських народних пісень, починає сам займатися перекладами, спершу творів Боденштедта, а потім, за порадою останнього, перекладає німецькою мовою вірш Т. Г. Шевченка «Нащо мені чорні брови», видрукований 1876 р. в одній з лейпцігських газет. Це був, мабуть, перший друкований виступ Білиловського як поета.

Шукаючи кращої долі, Білиловський перебирається до Відня, де продовжує університетську освіту, прилучається до активної літературної праці. Поет починає співробітничати в галицьких «москвофільських» часописах «Наука» і «Весна», в яких друкує кілька своїх віршів, мелодраму «Катерина», а також переклад Шіллерової «Пісні про дзвона».

Прозрінню Білиловського сприяло його спілкування з прогресивними членами академічного студентського товариства «Січ», зокрема з демократично настроєним журналістом і громадським діячем Остапом Терлецьким — товаришем і однодумцем І. Франка.

Товариство було утворене в 60-х роках минулого століття переважно з числа студентів Віденського університету — вихідців з України. За своїм спрямуванням воно було неоднорідним, зазнало різних етапів розвитку, зрештою перетворившись на типову буржуазно-націоналістичну організацію. А на той час, наприкінці 70-х років, у товаристві почала виділятися прогресивна група, яка цікавилася питаннями соціалізму й революційного руху, читала й перекладала російську передову літературу тощо. Демократичне крило товариства виступило ініціатором випуску літературних збірників «Славянський альманах», перший номер якого вийшов 1879 р. Білиловський опублікував у ньому три свої поезії.

Усвідомивши помилковість виступів у «москвофільських» часописах, Білиловський під впливом Терлецького починає співробітничати у журналі «Світ», фактичним редактором якого був І. Франко. Поет встановлює листовний зв'язок з І. Белеєм — видавцем журналу, надсилає йому добірки поезій, переклади й поему «Зсильний в гарячці». Белей переадресовує поетові твори Франкові для редагування. В одному з листів улітку 1881 р. Франко писав Белею: «З віршів Цезарка (один з псевдонімів Білиловського.— П. Д.) дуже мені вподобалась «Північна пісенька», котру переписану (тобто одредаговану.— П. Д.) посилаю. Також переписану шлю другу його пісеньку — прочі слабші.

А довша поема «Зсильний в гарячці» зовсім, ба-

чу, не пригожа до печаті, хоч тема гарна. Може б, автор переладив на інший тон?»¹ Восени того ж року Франко запитує Белея: «Що Цезарко? Чи не загнівався? А жаль би! Пиши до нього...» А далі в листі є такі промовисті рядки: «...чи шурин його (Вольський) є у Відні, чи де, і що буде з обіцяними для «Світу» 50 ринськими? Може б, дав?»² Ці слова засвідчують, що Білиловський, близько сприйнявши ідею видання прогресивного «часопису», залучив і свого родича — російського політичного емігранта — до фінансової підтримки журналу. (Про нього Франко не раз згадує у листах як про людину, близьку до кіл женевської еміграції, зокрема до Драгоманова і Павлика).

Коли першого березня 1881 р. було вбито російського царя Олександра II, посилилися репресії проти всього прогресивного, активізувалася закордонна агентура. Департаментом поліції було заведено справу і на Білиловського як на особу, «навлекающую на себя подозрение сношением с русскими эмигрантами-революционерами», а також тим, що він «вступил в украинофильскую партию революционеров и в разные другие революционные кружки». Було навіть віддано розпорядження прикордонним пунктам «внимательно наблюдать за его появлением на границе, арестовать и произвести обыск»³. На підставі цієї поліцейської справи ім'я Білиловського попало до біобібліографічного словника «Деятели революционного движения в России», виданого за радянських ча-

¹ *Іван Франко. Твори в двадцяти томах, т. XX. К., Держлітвидав, 1956, с. 135.*

² Там же, с. 140.

³ ЦДАЖР у Москві, ф. ДП, діл. III, № 1552, 1881 р., сс. 3, 14, 21.

сів¹. Звичайно, нічого революційного в діях Білиловського не було.

Та все ж, побоюючись, що австрійські власті можуть видати його російській поліції, Білиловський виїждить до Флоренції, де знайомиться з родичем Ганни Барвінок — культурним діячем І. І. Білозерським, який згодом відіграє значну роль у тому, щоб поет закінчив освіту й повернувся на Україну. У Флоренції він стає співробітником італійського вченого-філолога, професора флорентійського університету Анджело де Губернатіса, який тоді працював над багатотомною «Історією всесвітньої літератури». Перший том цього видання присвячено театру й драматургії різних народів, там є окремий розділ і про українську театральну культуру. Італійський вчений підкреслює, що «відомостями про українську драму» він завдячує Кесареві Білиловському².

Повернувшись до Відня, поет, крім навчання, продовжує займатися літературною справою: пише вірші, перекладає німецьких класиків, надсилає до київської газети «Труд» кілька кореспонденцій. Його велика стаття «Несколько слов о переводе гетевского «Фауста» на украинский язык Иваном Франко» — перший в українському письменстві виступ про творчість великого Каменяря³. У статті підкреслено, що

¹ Деятели революционного движения в России, т. III, Восемидесятые годы, вып. 1, А—В. М., 1933, с. 243.

² Див.: П. Рулін. Анджело де Губернатіс про український театр. В кн.: «Записки історико-філологічного відділу УАН», вип. 5. К., 1925; М. Базилівський. Італійське відлуння. — «Вітчизна», 1965, № 4, с. 153; Ф. Погребенник. Нотатка в італійському виданні. — «Літературна Україна», 22 серпня 1969 р.; Відділ рукописів ЦНБ АН УРСР, ф. 27, спр. 1259, с. 5.

³ «Труд», 1882, № 36, 5 квітня, сс. 1—3.

«Іван Франко — дуже плодovitий молодий письменник... натура діяльна, енергійна», що він справжній талант.

Медичну освіту Білиловський закінчує в Німеччині, в Ієнському університеті, де в серпні 1883 р. складає університетський екзамен і захищає дисертацію на звання доктора медицини й хірургії.

Радісний і щасливий, вирушив поет на батьківщину. Та радість урвалася на першій же прикордонній станції: його було затримано та обшукано, в нього забрали книжки, рукописи і листи. Восьмирічне навчання за кордоном також обернулося Білиловському в прикрість: його диплом не було визнано, і поетові довелося вдруге складати університетський екзамен. Але й після цього він не дістав посади на своїй батьківщині, в Полтавській земській лікарні, і змушений був прийняти призначення городовим лікарем м. Петропавловська (нині Казахської РСР).

Сумним було прощання поета з Україною, бо, як виявилось, восени 1885 р. він розлучився з нею назавжди, до кінця віку лікарюючи або обіймаючи адміністративно-медичні посади за її межами. Немає сумніву, що то було свідомим актом з боку царської адміністрації, коли вона навмисне відривала «політично неблагонадійного» поета од рідного ґрунту й засилала в глухий тоді закуток Росії.

Білиловський співробітничав в томських демократичних часописах «Сибирский вестник» і «Сибирская газета», 1887 р. видає «Медико-статистический и санитарный очерк города Петропавловска...»¹. У нарисі автор викриває тогочасні соціальні кривди — злиденне життя міських низів, антисанітарію, проститу-

¹ К. А. Белиловский. Медико-статистический и санитарный очерк города Петропавловска Акмолинской области. Томск, 1887, с. 105.

цію, алкоголізм. Начальство мало не притягло його до суду за те, що зачепив питання, про які «казенні» люди мусять мовчати.

Виступами в пресі Білиловський, як зазначено в одній із кореспонденцій, «нажил себе много врагов». На поета і на групу політичних засланих, що жили в місті (з ними він був у близьких стосунках), було організовано таємний донос. Поліцейська справа засвідчує, що в квітні 1889 р. у Білиловського було зроблено трус: жандарми шукали заборонену літературу і хотіли спіймати «політичних», які користувалися його підтримкою. Петропавловських «соціалістів» і Білиловського підозрювали ще у революційній пропаганді серед мусульманського населення¹.

Ця подія страшенно вразила поета. В години розпачу й розгубленості перед підлотою з-під його пера вилилась поезія «Остання пісня» — сумовита сповідь про «безпросвітний час», коли переслідувалося будь-яке активне начало, вбивалися паростки¹ всього живого.

Єдиною розрадою для Білиловського у Петропавловську були поетична творчість і театр, бо він усе життя, де б не працював, чимало сил віддавав аматорським театральним гурткам — ставив вистави як режисер, виступав у них як автор, малював декорації.

Найпліднішим щодо творчої й громадської активності поета був період з жовтня 1892-го по січень 1899 року, коли він працював у медичному відділенні Петербурзького губернського правління і Медичному департаменті. На той час припадає його широке

¹ ЦДІА СРСР у Ленінграді, ф. 1405, оп. 90, спр. 10860. Див. також: «Деятели революционного движения в России», т. III, Восьмидесятые годы, вып. 1, А—В, с. 243.

листування з видатними діячами української культури — І. Франком, М. Кропивницьким, М. Старицьким, І. Нечуєм-Левицьким, Панасом Мирним, М. Лисенком, Я. Щоголевым, В. Самійленком, Д. Яворницьким та іншими. У поета встановлюються дружні стосунки з приятелем Шевченка — художником М. Мікешиним, з визначним російським живописцем І. Рєпіним та його учнем О. Сластіоном. Петербурзькими знайомими поета були В. Короленко, М. Михайловський, І. Анненський, А. Майков та інші культурні діячі.

Білиловський виступає ініціатором цілого ряду культурно-освітніх заходів, що пропагували українське слово і народну пісню. Він гаряче відгукнувся на ювілей 25-річної театральної діяльності М. Кропивницького, що його святкували в Одесі в листопаді 1896 р. А потім заходився влаштовувати сорокарічний ювілей літературної діяльності Д. Мордовця, з яким був у дружніх стосунках.

Петербурзький період був плідним для Білиловського і в галузі наукової роботи. Тут він узагальнив етнографічні спостереження, якими займався в Петропавловську, видрукувавши працю «Женщина инородцев Сибири». Захистив другу дисертацію на звання доктора медицини на тему: «К вопросу об антропологическом типе преступника», підійшовши до проблеми з матеріалістичних позицій. Він відкинув популярну тоді суб'єктивістську теорію спадковості, доводячи, що злочинці за всіма ознаками такі самі люди, як і всі інші, а злочинцями вони стають «благодаря нашей неправильной жизни, общественному неблагоустройству».

Активна діяльність Білиловського й тісні стосунки з культурними силами столиці, а надто його листування з І. Франком і друкування у Львові своїх тво-

рів не могли залишитися поза увагою властей. Лише заступництво впливових осіб урятувало поета від кари, і його було призначено помічником лікаря-інспектора Курляндської губернії, центром якої було місто Митава (нині Єлгава, Латвійська РСР).

1905 року в багатьох містах і селах губернії спалахували повстання проти царського самодержавства і місцевих баронів. Відбулися багатотисячні демонстрації і в Митаві. Особливу активність виявляла учнівська молодь. На придушення цих виступів було кинуто військо. Не уникнув репресії й Білиловський. «За заступництво за учнівську молодь,— пише поет в одній з автобіографій,— і за активну участь у маніфестаціях з приводу оголошення свобод»¹ його було заарештовано, а після звільнення з острогу губернатор зажадав, щоб він залишив межі губернії.

Через деякий час Білиловський дістає призначення до Олонецької губернії і їде до Петрозаводська. Крім службових обов'язків лікаря-інспектора, він з початку 1909 р. стає редактором неофіційної частини газети «Олонецкие губернские ведомости». На її сторінках поет видрукував ряд кореспонденцій і віршів. Найбільший інтерес становлять вірш «В Полтаве», присвячений двохсотліттю Полтавської битви, спогади про М. Кропивницького і кореспонденція «В гостях у Репина».

У 1910 р. в Криму спалахнула холера. Білиловського, який мав досвід боротьби з епідеміями в Сибіру й на Поволжі, призначають лікарем-інспектором Таврійської губернії. Він не хотів їхати до «лейб-губернії» (так тоді називали Крим, бо в Лівадії була літня резиденція царя), бо, як писав він в одному з листів, «у Ялті преславлений Думбадзе, а у Сімферо-

¹ Кримський облархів, ф. Р-460, оп. 1, спр. 12488.

полі губернатор Новицький, про яких поголоска ширилась, що се два «апокаліпсичні звіри»¹. Але їхати довелося: на цьому наполягало столичне начальство.

Прибувши до Сімферополя, Білиловський мобілізує наявні медичні сили на боротьбу з епідемією. Тут він знайомиться з братом В. І. Леніна — Д. І. Ульяновим, якого було призначено санітарним лікарем Феодосійського повіту. Особливу увагу довелося звернути на Південне узбережжя. Як колись С. Руданський, що протягом дванадцяти років був міським лікарем Ялти і стикався з кричущими фактами антисанітарії, Білиловський побачив жахливе забруднення чудового міста біля чарівного, бірюзового моря. У нарисі «Ялта» поет малює страхітливу картину антисанітарії, епідемії холери і віспи, захворювань черевним тифом (ним захворів тоді навіть цар). Та він не просто реєструє неприпустимі факти, а виявляє високе громадянське сумління і закликає владу імущих вжити відповідних заходів.

А саме це і не сподобалося правителю «лейб-губернії», і 1913 р. Білиловського було переведено головним лікарем Феодосійського карантину. Невдовзі заговорили гармати першої світової війни. У приміщеннях карантину було створено ще й військовий госпіталь. Білиловський автоматично стає його головним лікарем. На цих посадах і застають його революційні події 1917 року.

Складним і суперечливим було ставлення поета до цих подій. Не відразу зрозумів він історичну перспективу, яку відкривала перед країною перемога Великого Жовтня. Проте Білиловський уважно стежив за тим, що відбувалося довкола, зокрема на Україні. Коли в Києві виникла контрреволюційна Цен-

¹ ЦНБ АН УРСР, ф. 27, спр. 1260, с. 3.

тральна рада й було утворено «свою» українську раду в Севастополі, поет зреагував на це досить різко. «У нас збудовано українські півки, а півки поділено на українські сотні, а сотні на сотку українських дурнів,— писав він Д. Яворницькому.— Щось говорять, щось моторять, як діди колись, лаються, як діти нерозумні, граються, одне слово — петлюри»¹. Поет переконувався, що його старі ліберальні ілюзії просвітництва зазнають краху, а фальшива ідея «національного відродження», якій він у петербурзький період віддавав чимало сил і часу, виродилася на «фарс паскудний», гідний хіба що гострого слова. І поет з гнівною пристрасстю сказав це гостре слово про жовто-блакитних «патріотів» у вірші «Тимчасові «запорожці», в якому викрив «нищих комедянів», що прагнули навести «ману й мороку» на довірливих людей.

Білиловський поступово еволюціонував у бік тих, хто ніс на своїх знаменах гасла соціального і національного визволення. Можна з цілковитою певністю твердити, що складні перипетії громадянської війни на півдні країни, зокрема в Криму, жива революційна дійсність і зіткнення класово непримирених сил були для поета справжнім політичним університетом. Саме в цей час він на якісно новому ідейно-художньому рівні прилучається до активної творчої праці і віршування стає для нього життєво необхідним порадиником, збуджує й активізує думку в процесі пізнання важливих явищ і подій, що відбувалися довкола.

Після того, як було перегорнуто «останню сторінку громадянської війни», Білиловський працює у відділі охорони здоров'я Кримського ревкому. Зго-

¹ Дніпропетровський історичний музей, арх. 955/122, с. 3.

дом його призначають старшим інспектором Народного Комісаріату робітничо-селянської інспекції. Одночасно він співробітничав в газеті «Красный Крым» (нині «Кримська правда»), виступаючи з ґрунтовними статтями, що утверджували паростки нового радянського життя в галузі охорони здоров'я трудящих.

Пізніше поет писав А. Кримському: «Я щасливий, що довелось мені дожити до свободи українського народу, українського слова, власного культурного розвою, що збулась усьільства Україна і другі землі великої радянської рівнини...»¹ У цих схвилюваних словах здійснення заповітних жадань Білиловського, усвідомлення того, що Жовтень приніс соціальне, національне, а отже, й культурне визволення усім народам, пригніченим царським самодержавством.

Білиловський був чудовим окулістом. Це спричинилося до того, що 1925 р. його відряджають лікарем радянської амбулаторії в м. Решт у Персії (нині Іран), яка обслуговувала персонал радянського консульства та інших наших представництв за кордоном. Він займається і поетичною творчістю, пише розвідки про Шевченка, Некрасова, Толстого, Гоголя, які читає в радянському клубі як доповіді, виступає з філософськими темами — «Всесвіт і душа», «Життя і смерть», а також з доповіддю про британський імперіалізм і використання ним у своїх цілях вчення Дарвіна.

Весною 1932 р. Білиловський повертається на Батьківщину. Кілька місяців живе в Москві, а потім переїздить до Сімферополя. Тут він із потроєною енергією сідає за роботу, щоб підготувати свої поезії

¹ ЦНБ АН УРСР, ф. 1, спр. 25189, с. 5.

до друку. Та на вісімдесятому році натружене поетове серце перестає битися: він помер 28 травня 1938 р.

Як уже відзначено, Білиловський майже все своє свідоме життя прожив за межами України. Не часто людина, з юнацьких літ одірвана од рідного ґрунту, позбавлена живого духовного спілкування, до кінця віку лишається вірною мові свого дитинства і тим незабутнім враженням навколишнього світу, що в молодечі літа так западають у душу.

Студентом Віденського університету Білиловський написав характерну для нього поезію «З Альпів». Поезія стала в один ряд з кращими вірцями патріотичної теми пошевченківської пори. Молодий поет проголошує, що не тут, серед засніжених і мальовничих Альпійських гір, його серце, а там, на Вкраїні, «в безкраїх степах», де над Дніпром стоїть «висока могила» Шевченка. І хоч поет розуміє, що любий його серцю край за умов царату «занедбаний» і повний «безталання», він не проміняє його на «культурний» і примхливий Захід, бо —

...що б я не бачив, і що б не знайшов,
І де б я не був, і куди б не пішов,
А серце і думка — у рідних степах!

З великою силою поет висловив своє патріотичне почуття у вірші «У батьківському краю», де відтворено його враження од зустрічі з «щирим серцем України» — Полтавщиною, коли через багато років він завітав до «рідного гнізда».

Тема України в творчому набутку Білиловського посідає помітне місце. Її актуальність у глуху пору національного і духовного гноблення очевидна, «адже йшлося про саме існування української нації, про збереження духовних скарбів українського народу.

Тому в творчості багатьох поетів того часу постійно звучать мотиви любові до рідної землі, свого народу, до його пісні, слова, мотиви утвердження національної свідомості»¹.

Торкався Білиловський і багатьох інших соціально значущих тем. Проте через відсутність чіткої соціальної перспективи й класово визначеного світогляду він не завжди піднімався вище описовості й констатації явищ, а в деяких творах дожовтневої пори, як, наприклад, «Десять дарів на світі», «Житейська мудрість», «Заповіт» тощо, у нього переважають позачасові моралізаторські сентенції. Не можуть не викликати співчуття персонажі його поезій «Старчення», «Сиротина», «Собака», «Праведник» та деякі інші. Праведник у поета сильний духом, сповнений любові до знедолених. Він докоряє «великомудрим мира», що вони правду «в мур замурували», в залізні «ковані окови закували», й висловлює надію:

...ждить, настане
Ось інший час, нові основи —
Час волі, правди і любові!

А коли він настане — отой жаданий час, хто принесе народові волю, правду і любов, на ці питання годі шукати відповіді у творах Білиловського того часу. Як і багато інших письменників ліберально-народницького напрямку, він був у полоні абстрактної проповіді вселюдської правди і любові, з її досить туманною програмою культурництва й просвіти.

Дещо чіткіші за соціальною окресленістю поезії Білиловського, присвячені російсько-турецькій війні 1877—1878 рр., а також вірші, написані за мотивами казахського фольклору. С. Шаховський у статті

¹ Історія української літератури у восьми томах, т. IV, кн. 2. К., «Наукова думка», 1969, с. 140.

«З потоку літературного життя» відзначає, що у творчій спадщині Білиловського є «ще одна важлива галузь діяльності, що лишилась зовсім не поміченою, хоч її значення першорядне. У скромному нарисі «Степ» (в цьому виданні — «Батир Умбай». — П. Д.) Білиловський описав народне свято казахів великий байрам. З глибокою повагою до народних звичаїв, з почуттям дружби до народу ведеться весь опис... Білиловський був одним з перших на Україні, хто звернувся до культури Сходу. Враженнями від Сходу і східної поезії сповнений також вірш «Агат». У цих творах Білиловський виявив себе справжнім новатором»¹.

Грабіжницька реформа 1861 р., проведена царським урядом в інтересах кріпосників, породила хвилю переселення безземельної голоти в інші краї — в Сибір, на Далекий Схід тощо. Жахливі картини масового зубожіння селянства, розореного «голодною волею», знайшли відображення у прозі, поезії, публіцистиці. Білиловський також не обминув цієї болючої, соціально гострої теми. Весною 1896 р. він побував на Україні й на власні очі побачив тисячі безземельних «сіром», змушених рятуватися від голоду і злиднів переселенням на інші землі. У вірші «Переселенці» поет намалював вражаючу картину народного лиха, коли «убога голота», наче після руїни чи страшенної пожежі, покинула рідну поетові Полтавщину і зібралась на вокзалі, щоб вирушити «у Сибір далеку». Поет бачить «мішки, вузли з одежі, подрані свити, кожушини», тут же снують, «як циганчата, діти голі». Одні стоять чи сидять, другі лежать у тісноті — «брудні, знесилені...» І над усім цим безталанням стоять гармидер і гам. На запитання, чому покинули рідну землю, селянин відповідає:

¹ «Радянське літературознавство», 1959, № 4, с. 97.

Та що ж робити тут ратаю,
Як нива чужа й серп позичен?

Із чого жити?.. Що маєм їсти?..

Подобаєм, а там побачим, —
Чи й там, зубожені, поплачем?!

Вірш «Переселенці» сповнений глибокого драматизму. Він має художньо вмотивовану емоціональну образність і ліричне забарвлення. В розгорнутих авторських відступах-роздумах поет висловлював свої демократичні переконання, з гуманістичних позицій проймався гарячим співчуттям до покривджених, що обставинами нужденного життя змушені були полишати рідні місця в надії, «що десь краще буде».

«Переселенцями» Білиловський наче підсумував перший — «пошевченківський» — період своєї творчості, бо після поезій дев'яностих років з від'їздом з Петербурга надовго замовкає. У листі до М. Комарова від 29 квітня 1901 р. з Митави він скаржився: «Писати нічого ісінько не пишу. Часто набігають на мене думки, часто чую, задрижить і загуде у серці якась ледача струна, здається, викричав би, виридав би на весь світ жалощі мої,— і тільки похитаю головою, махну рукою і знов заціпну, знов німий. Мені рідних людей треба, рідної мови, рідного повітря, рідної землі — знов би сили набравсь, скинув би кригу з себе...»¹

Була ще одна поважна причина мовчання: поет вважав себе «відсталим», не «модерним». У листі до упорядника антології «Українська муза» О. Коваленка від 20 травня 1908 р. він писав: «Дунав, що до моєї хати стежка давно вже споришем покрилась, бо,

¹ Одеська наукова бібліотека, ф. 28, карт. 1, од. зб. 480, с. 54.

бачте-ся, інші часи, інший дух, нове птаство, нові співи»¹. Тобто на зміну традиційному віршуванню, як гадав поет, прийшли «нові співи», що ґрунтувалися на модерністських постулатах. Будучи послідовником «реальної школи» Шевченка, Білиловський засуджував «юродствующих декадентів», як це зробив у брошурі «Галиция, ее прошлое и настоящее»², проте у творчій практиці того часу нічого протиставити «новому птаству» не спромігся. Поет просто полишив літературне поле, зробивши тривалий перепочинок, може й не гадаючи, що до поетичної творчості ще повернеться.

Поетові було під шістдесят, коли з новою силою забриніли в його душі мотиви широкого соціально-громадянського звучання і полилися ширі, задушевні рядки лірики. Після майже двадцятирічного мовчання, під час якого наче акумулювалася енергія й тривав процес ідейного і творчого визрівання, Білиловський звернувся до раніше не знаних у його творчості тем і образів. Його вірш набуває активнішого характеру, посилюється сатиричний струмінь, поетичний словник збагачується на слова і терміни, що їх породило нове життя, нові соціальні обставини.

Взяти хоча б тему викриття хижацької природи імперіалізму. Здавалося б, які враження, крім подиву і захвату, може винести турист після огляду колекції порцеляни у Цвінгері — славетному Дрезденському музеї, де Білиловський побував напередодні першої світової війни. Можна з певністю сказати, що тоді поет ще мало задумувався над місією «білих» культуртрегерів і місіонерів, що наводняли колоні-

¹ Лист зберігається в Чернігівському історичному музеї.

² К. А. Белиловский. Галиция, ее прошлое и настоящее. Феодосія, 1915, с. 44.

альні чи східні країни, звідки було вивезено чимало отієї порцеляни. А коли писався вірш «У Цвінгері» — було це в 1918—1920 рр., тобто в розпал громадянської війни, — він наче на власні очі бачив, як слідом за «ширцями побожними» — отими культуртрегерами й місіонерами, що «солодкомовно зуби чешуть», плинуть дредноути і крейсери (як пливли вони й до Феодосії, де поет мешкав), переповнені гарматами і солдатами колоніальних військ. А там, гляди, пише поет, «кулак залізний» підтримують уже дипломати. І все вони — слуги капіталу — «шматують, рвуть чужі країни, немов пірати ті, на частки...»

Узагальнену картину імперіалістичного «авантюризму», що, ні з чим не рахуючись, сіє «підступне зло, хижацтво й горе», намалював поет у вірші «Світовий чад». Капіталістичний світ — це суспільство, поділене на «сильне панство і слабких підданців», на «дукачів могутніх... й голодранців», між якими нема і не може бути згоди, бо могутні володіють усіма багатствами, навіть «світлом сонця», тоді як для «слабких» уготована праця невсипуща та «хатка, менш комори».

Верстві найменшій — і двірці, й палати,
Високі небосяги, кам'яниці,
А для слабкого та меншого брата —
Церкви, казарми та сліпі темниці...

Гнівними словами таврує поет таке беззаконня, розуміючи, що капіталістична система — явище, притаманне не якійсь одній країні, що це «всесвітня гідра тисячоголова», котра гне людей «у дуги», аж поки не виссе з них «праведної крові».

У громадянських поезіях пожовтневого часу Білиловський дедалі глибше замислюється над докорінною розбіжністю антагоністичних верств експлуаторського суспільства, з реалістичною силою відтворює соціальні й моральні суперечності капіталістич-

ного світу. Найповніше поетів роздум на ці теми вилився у розмірених строфах соціально-філософської поеми «Цар Джеган, або Мармуровий сон». В її основу покладено легендарний сюжет про кохання юного царя Джегана до простої сільської дівчини. Події твору відбуваються «у Агрі, в Індії — в краю чудес». Та не на сюжетній будові й екзотиці зосереджено поетову увагу. В поемі викривається антинародна, антигуманістична суть релігії, засуджуються соціальна нерівність і тяжкі злочини, що їх чинять над людьми за умов абсолютистської влади. З особливою гостротою звучать слова молодого Джегана про причини загарбницьких воєн і про те, до чого вони призводять. Не будемо прискіпливими до автора, що рупором своїх ідей обрав такого героя. Поет і сам у листі до А. Кримського зізнавався, що історичного в його поемі «ані кришки», що його поетичний «прои́звол» перескочив «усі тини й паркани». Та й для нас значно важливіший світоглядний аспект поеми, її соціально-філософські обрії.

Гнів і осуд викликають рядки поета про земних «можновладців» — царів, імператорів, королів, президентів, які війною «собі гучної слави добувають», бо їхні війська —

...хижо й нагло нападають
На непокорені краї чужі...

А там, де прокотився смерч війни,
В сплюндрованих і знищених країнах,
Клянуть недолю люди на руїнах:
Чому в живих zostалися вони...
Пожежі спопелили їхні хижі,
А меч повирубав людей у пень,
Нічого не минули звірі хижі:
Ні немовлят, ні стариків, ні нень.

Годі нагадувати, наскільки ці гнівні роздуми, вкладені в уста Джегана, перегукуються з подіями сього-

дення, з тими кривавими злочинами, які чинять імперіалістичні хижаки у сплундрованих країнах Близького Сходу, в Африці чи Латинській Америці. Герой поеми виголошує й інші, повні глибокого соціального змісту монологи, в яких утверджуються людська гідність, правда і рівність між людьми, звучать заклики до соціальної й духовної свободи. Ясно, що устами Джегана говорить сам поет, проголошуючи свої погляди й суспільні ідеали.

Показовим щодо еволюції поглядів поета є вірш «Вільгельм Тель», де чимало промовистих авторських відступів про свободу і любов до батьківщини, про щастя боротьби за кращу долю. Усвідомлюючи, що до «вічного раю» на землі ще далеко, що світ потрясають катаклізми, поет наприкінці вірша пише:

Але вже * як би не гасили
Одвічне полум'я свободи,
А світло правди засвітили
Рівнини нашої народи.
З'явивсь між нас великий геній,
Щоб серп і молот спільно діяв,
Й про що народ віками мріяв,
Те дав наш ратоборець Ленін.
За молот робітник узявся,
За серп ратай. І, як вітрила,
Червоний прапор змаяв крила,
І світ кайданів захитався...

При оцінці того чи іншого літературного явища ми не завжди зважаємо на суб'єктивний елемент, тобто на обставини особистого життя чи на якесь потрясіння, що може спіткати митця і докорінно вплинути на творчість. Безсумнівно, що у Білиловського під впливом дужого революційного вітру двадцятого віку ширше відкрилися очі на світ, чіткіше окреслився естетичний ідеал, гострішою стала викривальна сила його слова. Але сталося це не одразу. Поштовхом до

цього було безмірне особисте горе: у розпал громадянської війни, коли на феоDOSійському рейді кораблі інтервентів кидали якорі, у тяжких муках померла улюблена поетова дружина — його муза, його творче натхнення.

Та особиста трагедія викликає у поета не тільки душевні страждання і сум, вона загострює бачення трагедії рідної землі, яку гвалтували іноземні завоювники і поливали кров'ю різні «спасителі» Росії. Смерть дорогої людини круто повертає поетове життя і наче додає йому творчої наснаги: він починає писати щиросердечну сповідь перед пам'яттю коханої — поетичний цикл «Спомини». До нього входять як більшість віршів-роздумів соціально-громадянської тематики, про що йшлося вище, так і поеми і розділи автобіографічного плану. Поет відчув пекучу потребу висловитися, розповісти про все, що краляло зранене серце.

У цей період по-новому забриніли рядки інтимної лірики Білиловського.

Під поетовим пером зазвучали то журні, то мажорні акорди прозової лірики, витриманої в суворих класичних взірцях, сповненої чистого інтимного почуття й глибокого психологізму. Так виростає цикл поезій «Ольга» — емоціонально піднесений, багатий на роздуми ніжного, пристрасного поета-лірика про святковість душі на тій тривожній грані, коли «з журбою радість обнялась».

Крім циклу «Ольга» й окремих ліричних поезій двадцятих років, Білиловський написав оригінальний віршований цикл «Персіянські мотиви». На ділянці поетичного сходознавства до нього було вже проорано в українському письменстві першу борозну — це зробив А. Кримський своєю збіркою «Пальмове гілля». Цикл «Персіянські мотиви» продовжує цю лінію.

В ньому, крім традиційного оспівування ідеалу краси жіночої як «найкращого з світових чудес», намальовано правдиві картини безправного, по суті, рабського становища східної жінки: при цьому поет висловлює особисті настрої й почування, що є виявом його щирої гуманістичної позиції.

Найповніше виявив поетичне обдарування К. Білиловський після перемоги Великого Жовтня, що приніс соціальне і духовне визволення народам Росії. Ідеї революційного повалення старого ладу не тільки перебудували світогляд Білиловського — світогляд людини, вихованої на традиціях ліберального народництва й просвітанства, а й наснажували на нове творче піднесення, осяяне ідеологією демократизму й соціальної справедливості. Він гаряче поетизував народну боротьбу за волю, очима нової людини глянув на криваві загарбницькі війни — неодмінний супутник капіталістичної системи — і з пристрасстю радянського гуманіста став на захист людської гідності й права народів за незалежність. Будучи войовничим атеїстом, Білиловський піддав нещадній критиці релігію як знаряддя поневолення народів. Його еволюція як поета й громадянина є типова для кращих представників старої інтелігенції. Творчий набуток Кесаря Білиловського, яким би скромним він не був, має посісти належне місце як в історії української літератури дожовтневого часу, так і в літературі двадцятих — початку тридцятих років нашого століття.

Павло Дегтярьов

ПЛИН ЧАСУ

ПІСНЯ ПОЕТА

*Дмитрові Івановичу
Яворницькому*

От бідних бідний я родився,
Нужду підклав, нуждою вкрився,
Не дбав ні срібла, ані злата.
І на узгір'ї моя хата,
Де небо близько відтіля
І вільний вітерець гуля.
Мені не заздрують тут люди,
Тут не боюсь обіймів Юди,
І друг купований не зраде,
І злодій в ніч не обікраде,—
Об цім душа не заболить,—
То як же долю не хвалить?
Хвала тобі, моя ти доле,
Що в мене скарбівниць нема,
Ніщо мене тут не неволе,
Я сплю спокійно — все дарма!

Німий і тихий я родився —
Ніхто не знав, не веселився,
І не ревли ніде гармати...
Стогнала тільки бідна мати.
А я не плакав, не кричав,
Мов неживий, собі лежав.
Зате тепер я голос маю,
Пісні складаю та співаю,
А як серденько захолоне

І сумно дзвін тоді задзвоне,
Хтось, може, стане сльози лить,
І згадувати, і хвалить...
Хвала ж тобі, моя ти доле,
За те, що смерть, колись німа,
Склепить уста і, може, з болем
Заплаче хтось...
А ні — дарма!

З АЛЬПІВ

*Володимиру Степановичу
Александрову*

Ой там моє серце,— не тут, на горах,
Ой там, на Вкраїні, в безкраїх степах...
Туди, до могил, моя думка летить,
Де здавна покоїться, тихо лежить
Батьків моїх слава і лицарів прах.
Ой там моє серце — на нивах, полях,
Ой там мої думи в густеньких садах,
Де пташка щебече удень і вночі,
Співає дівчина, по воду йдучи,
У плахті червчатій, голівка в квітках.
Ой там моє серце, де лірник співа
Про те, як живе безталанна вдова,
Де в полі за плугом іде хлібороб,
Працює й гукає на воликів: «Соб!»
І золото сипле, ріллю ним вкрива.
Ой там моє серце, де квітний, мов рай,
Стоїть над Дніпром зеленесенький гай,
А близько край гаю та коло Дніпра
Висока могила; вона озира
Свій рідний, коханий, занедбаний край...
Ой там моє серце... Хоч тут, на горах,
Живу я й тиняюсь по вічних снігах.
Та що б я не бачив, і що б не знайшов,
І де б я не був, і куди б не пішов,
А серце і думка — у рідних степах!

КЛИМ ГАНЕБА

Я Клим Явтушенко-Ганеба,
Живу я так собі, як треба;
Копійку до копійки дбаю,
Ні в кого я не позичаю
І рідко я виходжу з хати.
А всі кричать: «Скупий він дуже!
Замість людей — чортам він служе».
А я... Що ж я? Мені байдуже!
Кому і в чім я винуватий?
Чи можна, я хотів би знати,
Щоб зміг один про всіх надбати?!

Піддерж-бо, кажуть, чолов'ягу,
Він тим заслужує увагу,
Що, бач, талант письменський має,
Пісні прегарнії складає;
Так я, бач, мусю поміч дати,
Бо він тепер лежить, нездужа,
Та й жінка в його теж недужа.
А я... Що ж я? Мені байдуже!
Він сам у тому винуватий:
На ката, я хотів би знати,
Було йому ще й жінку брати?..

Дай, кажуть, в Красний Хрест білизну
Або хоч дрантя, щоб голизну
Прикрить та пов'язати рани,—
Там, що даси, в пригоді стане,

Бо в нужді на війні солдати,
Бо небораки мруть од стужі
І від хвороб, та ще й у нужі...
А я... Що ж я? Мені байдуже!
Вони самі в тім винуваті:
Навіщо, я бажав би знати,
Кудись їх носе воювати?

Приходить ось якась жінка
В сльозах, і на руках дитинка...
«Оглянься на моїх ти діток,
На обездолених сиріток!»
І лове руку цілувати.
Потрібна та рука їй дуже!
Чували?! Дитинча недуже!
А я... Що ж я? Мені байдуже!
Хіба я чим тут винуватий?
А батько де, хотів би знати,—
Нехай до батька йде прохати!..

І всі, як тільки їм що треба,
До мене зараз: «Хай Ганеба!..»
То сирота, а то каліка,
А то вдова без чоловіка,
Або дітей голодних мати.
І кожне просе, плаче, туже:
«Ганебо!.. Людяності друже!..»
А я... Що ж я? Мені байдуже!
Нарешті я хотів би знати,
Чи я у тому винуватий,
Що бідний той, а я багатий?!

БАТИР УМБАЙ

...Аж чуть — домбраш у домбру вдарив,
І разом все навкруг притихло.
Всі посідали навдоколо,
Під себе підібгавши ноги.
В середину ступив старезний
Домбраш славетний і співака.
Звисає борода на груди.
Густі, довгезні сиві брови
Насупились йому на очі,
Мов луг понад блискучим ставом.
І заспівав домбраш Мамедов:
«Чия то могила в степу превисока
Синіє, повитая в сизий туман?
Батир там славетний лежить у могилі
Чи білої кістки могутній султан?
Ой-бо! В тій могилі Умбай спочиває,
Умбай, що боровся за рідний наш край,
Він довго під владу чужу не давався,
Та звабі жіночій піддався Айшукай:
Чи мало в степу тих могил височенних?
Чи серце одне в них лицарське лежить —
За те, що у грудях для волі кипіло,
За те, що на волі хотілося жить?
Всі лицарі наші давно полягали,
І ділу святому наблизився край.
Один він зостався, хоробро держався,—
Та бог нам на лихо послав Айшукай!
Він постаттю був над алтайськїї кедри
І мчавсь на коні, мов із лука стріла,

На ворога кидавсь, як беркут на вовка,
Сміліш і бистріш налітав од орла.
Як місяць од сонця,

так блискавка блідла
Од грізного саява блискучих очей.
Насуплював брови —

темніли діброви
І громи стихали од гуку речей.
Ніхто б і повік не подужав Умбая,
Коли б не влюбився у ту Айшукай,
Як в любку свою уночі соловейко,
Що співом принадним наповнює гай,
Коли б на аул, як орел, не накинувсь,
Коли б силоміць Айшукай не одбив,
За котру Юсуф, її муж сановитий,
Три сотні баранів калим заплатив.
І там, де тепер та могила висока,
Пишався в ту пору густесенький гай,
В тім гаї у юрті наш лицар славетний
Ховав од всіх потай свою Айшукай.

І раз уночі, як потомлений лицар
В обіймах красуні своєї заснув,
Товариша ж вірного — меч із Дамаска,
Твердий, як алмаз, — він покласти забув,
Підкрався Юсуф, як пантера, тихенько, —
За лицарем пильно весь час слідкував, —
Підкравсь і на сонного миттю накинувсь
І ніж у закохане серце загнав.

Не встиг той і скрикнути,
тільки здригнувся,
Велика душа відлетіла у рай,
У рай Магомета, пророка Аллаха,
Що так покарав нас за ту Айшукай.
Ніхто б і повік не подужав Умбая,
І досі б ми вільні казахи були,

Як вітер у полі, як хвилі на морі,
Як вільні під небом нагірні орли.
Не знали б наруги, були б не «собаки»,
Не був би в неволі ковильний наш край,
І досі були б ми свободні казахи,
Қоли б не та жінка, не та Айшукай!..»

ОСТАННЯ ПІСНЯ

Ой де той вік, мій вік щасливий,
Веселий, ясний, гомінкий?
Вік молодечий, незрадливий,
Правдивий, дружбою святий?

Де вік, надіями багатий,
Як зіроньками небеса?
Безвинно чистий, благодатний,
Як вранішня в гаю роса?

Де та годинонька коштовна
Химер солодких і пісень?
Усім колись було тим повне
Гаряче серце день у день.

Гай-гай!.. Усе те проминуло,
Поглинув безжросвітний час.
У грудях серденько заснуло,
І в серденьку вогонь погас.

Усе тепер мені байдуже,
Усе, від чого я колись
В душі так радувався дуже,
І плакав гірко, і журились...

І місяць ясний серед ночі,
І соловейкові пісні,
Дівоче серце, карі очі —
Усе те байдуже мені.

Для любих радощів на світі
Я душу наглухо замкнув.
Ой де літа ви — буйні квіти?
Вас вже ніколи не вернуть.

А я ж іще не навтішався,
Зазнати радощів не успів,
Іще ж бо я не наспівався,
А вже замовк і занімів.

Розтане сніг, усе проснеться
На білім світі повесні.
Моя ж душа не стрепенеться,
Не бачить весноньки мені...

1889,
м. Петропавловськ

ЗАВІТ

*Коханому синові
моєму Вікторові*

Ти добре, синку, проживеш,
Як знатимеш, куди ідеш,
І, досягаючи мети,
Снагу зумієш зберегти.

Ти добре, синку, проживеш,
Як геть гординю проженеш
І пройдеш так житейську путь,
Щоб прихвоснем ніде не будь.

Ти добре, синку, проживеш,
Як не гаман собі наб'єш,
А всі кутки своїх грудей
Наб'єш любов'ю до людей.

Ти добре, синку, проживеш,
Як сироті сльозу утреш,
Слабких, убогих захистиш,
Живим їх духом підкріпиш.

Ти добре, синку, проживеш,
Як із неправдою порвеш,
З добром в душі виходь у світ —
Це мій тобі святий завіт.

1890

ПЕРЕСЕЛЕНЦІ

У Курському коло вокзалу
Я бачив раз юрбу чималу
Переселенців з України...
Усі немов після руїни
Або страшенної пожежі:
Кругом мішки, вузли з одежі,
Подрані свити, кожушини...
На сонці — пелюшки, ряднини,
В безладді скидані якмога...
Одежина стара, убога
Висить раматтям на голоті.
Стоять, сидять, лежать в тісноті —
Брудні, знесилені, сонливі.
Більш молодих, та є і сиві.
Котрий з сусідом щось говоре —
Сповідает своє горе;
Котрий сумує та німує,
Нікого круг себе не чує;
Котрий дріма собі у спеку
І марить про Сибір далеку...
Хто на клунках, а хто і долі.
Як циганчата, діти голі:
Одні кричать, другі голосять,
Хто хлібця й пить, хто гайти просить...
Гармидер, гам, мов табір дикий!..
Куди ж то рине цей великий
Потік убогої голоти
З манаттям — тягарем скорботи?
Відкіль вони й куди тікають
І що на що вони міняють?

Звернувсь до мужика й питаю:
— Що жде вас у чужому краю?
Чому ви кинули Полтаву,
Родючу землю — її славу?
— Бо добре там, де нас немає...
Та що ж робити тут ратаю,
Як нива чужа й серп позичен?
Чимало й інших є притичин...
Обсмикала скотинка стріхи,
Аж крокви світяться, як віхи.
В коморах наших ні пилінки,
Оббились ми, немов билинки,
Із чого жить?.. Що маєм їсти?..
Аж тут приходять відтіль вісті:
В Сибіру — цілина безкрая
Й запертів жодних ніб' немає...
Подибаєм, а там побачим,—
Чи й там, зубожені, поплачем?!
Нестатки нас погнали з хатки,
Ось, бачте, всі наші манатки.—
...Згадати страшно!..

Милий боже!

Невже покинути хтось може
З охоти рідний край священний,
Дідизну, мир благословенний,
Природу, шатами багату,
І рідне поле, рідну хату?
Покинути і ті могили,
Що славних лицарів покрили,
І славу предків незабуту?..
Покинути Дніпро-Славу
І хрест над Кобзарем високий,
Що степ виспівував широкий?
Той степ, що пращури віками
Своїми сіяли кістками.

Покинути і Чорне море,
Де, ворогам на страх і горе,
Батьки на чайках виринали,
Гучної слави залучали...
Все, все покинули навіки!
І, мов бурхливі в весну ріки,
Живим потоком до Сибіру —
Без краю, без кінця, без міри —
Мандрують безталанні люди
В надії,

 що десь краще буде,
Що там їх привітає доля,
Що там ще крила має воля,
Нове там щастя їх зустріне,
Нова зоря їх там засвіне...
...Душа болить, і серце плаче,
Коли згадаю те, що бачив.
А як не згадувать, забути
Те горе людське — горе люте?
Як жити в світі і радіти,
Коли батьки, брати і діти
Свій край кидають з голоднечі
І з торбами ідуть на плечах
По світу білому блукати
І заповітний рай шукати,
Де вільно колоситься жито
І де людей було б не бито?..
Але, мов промінь, що крізь хмари
Зненацька весело ударе
І світлим сяєвом засвіте,
Вбере у барви гай і квіти,—
Так іноді я почуваю
Солодку втіху, як згадаю
Сім'ю в юрбі тій невеличку:
Хлоп'ятко, мужа й молодичку.

Вони сиділи геть в сторонці —
У холодочку, не на сонці.
Синок куняв, журби не відав;
Без шапки мовчки батько снідав,
В руках у жінки був маленький
Горщечок, в нім щось зелененьке.
Мов немовлятко ніжна мати,
Мов скарб коштовний та багатий,
Вона горщечок той держала
І все на нього любила.
І знать мені так закортіло,
Що в горщику тім зеленіло.
Я підійшов, і привітався,
І зацікавлено спитався:
— Скажіть мені, моя сестрице,
Яка в горщечку тім земляця
І що в земляці проростає,
Раз око пильно доглядає?
Либонь, там зіллячко чарівне
Чи скарб заховано предивний?..
Хай знатиму і я причину,
Чом так плекаєте рослину.—
І молодичка, сидя долі,
Мені відмовила поволі:
— Везу цей скарб з родини, з дому,
Тому й кохаюся у ньому...
Ось стеблик запашної м'яти,
А це барвіночок хрещатий
З могил, де сплять татусь і мати...
От вам і скарб мій весь багатий,
Затим з собою їх забрала,
Затим слізьми їх поливала...
Затим, затим... — І молодичка
Замовкла враз... Здригнулось личко,
Зів'яла вся, мов квітка в полі.

Гарнесенька, та тільки долі
Нема. В печалуванні й горі
Затуманились очі-зорі,
І впали сльози, як росинки,
На ті святі її рослини.
Сидить, нещасна, й горщик туле
До серденька...

О серце чуле!
Тремтить уся і тихо плаче,
Бо в горщику вона тім баче
Покинуту навек родину —
Свій рідний край, свою Вкраїну!..

1896

З ШВЕЙЦАРСЬКИХ АЛЬПІВ

Ген здалека вже Альпи сяють,
А нам здається, наче близько.
До неба їх шпилі сягають,
Осяяні рожевим блиском.
Високих грізних гір громада:
Урвисті, сторчкуваті скелі —
Орлів захмарнії оселі,
Бескиди, кручі, водоспади...
Вже чути шумування звуки...
Гірські потоки, мов для втіхи,
Каміння котять... І, як віхи,
Стирчать із піни каменюки.

Киплять потоки, й перепони
Змітають пріч, і ринуть з ревом,
І мчаться у долину Рони,
В блаватне озеро Женеві...
А на бескетті височеннім
Сріблясті снігові поляни;
Навкруг царя вершин Монблану
Блищать льодовні незчисленні.
Там квітнуть килимом квіточки:
Зірки — червоні краплі крові,
Фіалки сині, мов шовкові,
І ніжно пахнучі дзвіночки.

Там едельвейсів білі чілки
До сонця пнуться гордовито...

О ти природо творча! Скільки
В горах Альпійських трудовито
Створила ти краси й величчя!
З яким, природо, почуванням
Стою я перед дивним сянням
Твого прекрасного обличчя!
Одною мислю у Монблану
Пронизан я: це чудо-диво,
Що бачать очі —

все правдиве
Чи сон це, чарівна омана?

Дивлюсь на тебе і дивую,
Чуттів високих в серці повно.
Одкрив уста, але німую,
Стою недвижно і безмовно.
Твое я знаю можновладство
І творчі сили таємничі,
Розкоші й шати чарівничі,
Чудових барв і форм багатство;
Твое буяння променисте,
Коли з-за гір чи океану
Встає велично сонце зрана
Й на мир лле сяйво золотисте.

Як ти чудова в нічку тиху,
Коли зірчастим небом вкрита
І ніжна амбра твого диху
На сонній тверді всій розлита;
Або весною, як діброви,
Гаї, сади, поля і ниви
Чепуриш в пишно-чарівливе,
Квіткове вбрання празникове.
А то нараз твій дух повстане
І вмить насупить чорні хмари,

Застугонять громові вдари,
Мов кличуть до покори й шани.

А то нашлеш ти без причини
Земельний трус людям на горе.
Під лавою все мре і гине,
Кипить і сатаніє море.
А, бач, людина необачна
Себе чванливѡ величає
Твоїм царем. Немов не знає,
Що дужча ти за неї значно...
Цей цар плекає ще химеру
До рук не тільки тут прибрати
Тебе, але ще звоювати
Планиди: Місяць, Марс, Венеру.

Щоб, бач, й туди прийшов той самий
Рай згоди, миру і любові,
Що добре на землі нам знаний:
Рай ворожнечі, війн і крові,
Рай розділу народів вільних
На християнських і поганських,
На простолюдинів і панство —
Для гвалту над слабкими сильних.
Наш рай цнотливо-безневинний!
Який же ти у нас гуманний,
Для громадян усіх жаданий,
Та ще й на цілий світ єдиний!..

Та я десь к вищим і далеким
Філософії вдався сферам,
Е, боронь боже! Цур їм, пек їм!
Ні, я не схильчивий к химерам.
Чимало нам дали пророки,
Дали поети й філософи.

А хто їх твори чтить і строфи?
Який з них спадок і уроки?
Що далі, то все більш острогів!
Для божевільних місць не стало!
Згубили вартостей чимало!
Авантюристів чтять за богів!..

1918—1920

У БАТЬКІВСЬКОМУ КРАЮ

Із циклу «Спомини»

...Дмухнув гарячий дух на мене,
Дух меду, чебрецю, малини,—
Це твій солодкий дух, о нене!
Солодкий, рідний дух Вкраїни.
Вкраїно мила, рідний краю,
Я твій пашний чебрець — на рози,
На пальми — твої верби, лози,
На рай — тебе не проміняю!
Нехай десь рай, хай пальми, рози,
Без них я найщасливіший нині —
Я дома, я на Україні,
І це од щастя в очах сльози...

Біліють і блищать на сонці
В садочках хати з рундуками.
Обведені малі віконця
Зорять червоними смужками.
За тином соняшник гарячий,
На кіллях тину сохнуть глеки,
На клунях кламкають лелеки.
Здаля багряний дах маяче
І хрест церковної дзвіниці.
Ген там і там посеред двору
Понад стовбурою угору
Піднявся журавель криниці.

На пригорках млини крилаті,
І мажі коло них з мішками.
В яру ставок, на нім латаття,

Пасуться гуси між вербами.
Баштан за яром зеленіє,
Дідусь при курені з соломи
Ковбаскою себе скороме.
Внучок у казанку щось гріє.
А там лани і степ безкрайї,
Синіє небозвід похилий,
Бриніють де-не-де могили,
І все довкола так і сяє.

О любя моя рідна нене,
Люблю тебе я від маленства.
Ти мій талан, ти все для мене,
Ти святощі мої, блаженство!
Люблю твої гаї і луки
Квітисті, запашні, росяні,
Гурти співочі на майдані,
Пісень і мови дивні звуки,
Задумливі сади вишневі,
Де соловейко не вгаває,
Шаленство барв, що душу крає,
І спалахи зорі рожеві.

Люблю, як квітне мальва-рожа,
І букс, підстрижений клубочком.
Он вулики, і муха божя
Гуде над мальвами басочком.
Стоять баранці в небі білі.
А ночі твої, дивні ночі —
Зоряні, темні і пророчі —
Які ж вони для серця милі!
Чи є ще де така країна,
Така співоча, гожа й шатна,
Така розкішна, благодатна,
Як ти, моя свята родино!

А он, осяяная сонцем,
Біліє рідна моя хата.
В садку під різьбленим віконцем
Любисток зріє, рута-м'ята.
Схиливсь старий паркан вербовий,
Штахет де-де вже повалився.
Крізь тин з городу в сад пробився
Гарячий келих гарбузовий...
Од сонця в хаті наче грає
Стіна і мазана долівка
І, наче зайчика голівка,
Мене гостинно привітає.

.
Чому, скажи, моя кохана,
Я дома просто почуваюсь?
Чому в усім, на що погляну,
Безмірно серденьком кохаюсь?
І сірий дах, обрісший мохом,
І сад, що згущавів, затьмився,
Й ставок, що ряскою покрився,
Й комора з почорнілим льохом,
Й альтанка, що в акацій крузі,—
Чому це все мені так миле
Й моє до себе серце хиле,
Мов рідні давні мої друзі?

Ось липоньки, що біля хвої
Я посадив в дитячі годи,
І вже цвітуть, і пчілок рої
Пахучу з цвіта п'ють всолоду.
А ось берізоньки високі,
Стрункії, матово-срібляні,
Я з першим подихом весняним
Смоктав крізь дудочку їх соки.
І грушу бачу он густую,

Де я на самій верховині,
Подібно ляканій пташині,
Бувало, ніченьки ночую.
Чому мені над всі палати
Дорожче хатонька матусі,
Чом дорогі могилки тата
Й сестри єдиної Марусі?
І ти, о няню, й згляд твій кроткий,
І личко зморщене, маленьке,
І рот запавший, і тихенький
Старечий голосок солодкий.
І небо голубе та чисте,
І квіти, й дзвін пісень у гаю,
Що ніби гостя привітають,
І поле запашне барвисте,
І чарівнича ніч південна,
Коли святі блискучі зорі
У високості височенній
Співають гімни свої в хорі.
Це все влива таку утіху
І хвильні почування в груди!..
І разом з тим неначе буде
Журбу й скорботу в серці тиху.
Я згадую переживання
Дитинства мого дорогого,
Такого чистого, простого,
І його щирі почування.

Дрижу і зараз, як спом'яну...
Як сонечко, було, вершини
Дерев обзолотить, я рано
Схоплюсь і крізь вікно з хатини
В садок ногою — скік босою,
Й біжу, і хутко роздягаюсь,
І, мов качаточко, купаюсь

В траві, забризканій росою.
На флейті іволга засвище,
І я в ту мить свищу так само,
Вона до мене ближче-ближче,
А я сховаюсь за кущами...

• • • • •
Полтаво, о Полтаво мила!
Чимало споминів хороших
В моїй душі ти розбудила,
Відколи із Золотоноші
До тебе привезли в фургоні
(Тоді ще не було чавунки)
Мене із братом для науки —
В багнюці ледь допхались коні.
А тут всі вулиці довженні,
Бруковані, й не дуж парканів,
Дахи залізні або з драні,
Й здебільш будинки височенні.

Сховав весь город сад без краю —
По всій горі, мов ліс дрімучий,
Де вітер стиха повіває
Повітрям чистим та пахучим.
Вночі, як людям сні вже сняться,
Гурти дівочі й парубочі
Концерти завдають співочі —
Дзвенять, ніяк не вгмоняються.
Кінчаться співів перебої,
Й луна примовкне дальнім хором,
Тут соловейки вже тенором —
В садках, на луках, під горою —
Надсаджуються з всеї мочі,
Виводячи свої рулади.
Любують на мрійливі ночі
І місяць, й зірок міріади.

І я, маленький парубійко,
Стою нерушно, мов прикован,
Дивуюсь, тішусь, зачудован:
Хто дав землі розкошів стільки?..
Он сяйвом явори облиті,
Дрижать на Ворсклі срібні смуги,
Верба схилила віти з туги,
Мов жде світанкової миті.
Чи казка це, чи не в уяві?..
Бо, маю гадку, ці картини
Побачить можна лиш в Полтаві,
У ширім серці України.
Це звідси, з серця України,
З цього оспіваного краю,
Неначе соловейків з гаю,
Співців, співачок на чужину
Вивозять. Тут, як у колисці,
Зросла велична горда слава
Письменства нашого яскрава.
Тут зріли вчені літописці...

· · · · ·
Прощай, Полтаво дорога!
Прощай усе, що серцю мило!
О земле ти моя святая!
О дорогі мої могили!
Як тяжко вас мені лишати,
Душа мов з тілом розстріває,
Віщує серце й прочуває:
Не довго ряст мені топтати.
Чи я ще раз тебе побачу?
Чи прах мій приймеш, рідна земле?
Чи уповаю я даремне
І марно я надії трачу?..

1918—1920

ВІЛЬГЕЛЬМ ТЕЛЬ

У всіх народів є герої:
Хоробрі лицарі — звияжці,
Що край свій од біди якої
Порятували, наче в казці;
Провидці мудрі, що закони
Дали розумні для народу;
А то ще хвацький верховода,
Що од панів нетяг бороне,—
І всіх народ їх поважає,
Дає їм вдачу свою рідну,
І цій лиш вдачі відповідно
Герой і діє, й розмовляє.

Я добре знаю Теля з драми...
Проте згадать легенду мушу,
Щоб ніби краплями бальзаму
Знов всолодити свою душу.
Люблю я в ній саму ідею,
І вигадок красу, й чудовість.
Пригадуючи дивну повість,
Щоразу більше тішусь нею.
Й щоразу я себе питаю:
Чом цвіт цвіте червоний, дивний,
Чом світло сяє так чарівно,
Чом полум'я горить-палає
В душі простого селянина,
Як кинуть клич його герої?
Роздався клич — і вже без впину
Люд суне лавами до зброї!

І, збурений, шумить, бує,
Мов грізне та бурхливе море;
І, поки ворога не зборе,
Відваги чудеса з'являє...
Люблю в легенді гнів народу,
Люблю героїв, що не вмерли
І роги декому притерли
Гаразд,
як трапилась нагода...

Було це давньою порою:
Орел габсбургський двоголовий
Скував підступно, мов з розбою,
Швейцарію в тяжкі окови.
Насильству, гніту, що чинили
Намісники цісарські — звірі,
Ні краю не було, ні міри.
З людей тягли останні жили,
Добро, худобу грабували,
Безчестили жінноту й діти.
Аби ще дужче уярмити
Селян, хурдигу збудували.

А вільнодумців щоб скрутити
І знать, яким де віє духом,
Звеліли притьмом встановити
Дрюк, вкритий зверху капелюхом.
Усяк химері мав вклонятись,
Щоб бачити, який підданий
Є для намісників слухняний
І радий цісарю скорятись.
Таке могли лиш езуїти
Придумати на страх мирянам.
Бо хто на дрюк отой не гляне,
Тому на світі вже не жити.

Так от минув той дрюк ходульний
Вільгельм з своїм маленьким сином
І не вклонивсь, а караульні,
Зневагу вздрівши, швидким чином
Донесли війту про пригоду.
Мов, так і так, такий-то з луком,
Шлика не знявши перед дрюком,
Злий привід подає народу.
Тут війт прибіг і наскіпився
На Теля, страшний та презлючий:
— Це ти, собака, раб смердючий,
Що капелюху не вклонився?!

Так от тобі за це і кара:
У тебе є лучок і стріли,
Бери синка свого, почваро,
Побачимо, чи справді смілий
Та влучен ти, як йде помовка,—
Постав байстря своє під дрюком
Й стрілою, за моїм погуком,
Збий яблуко з його головки.

Стріляй! Не то — обом не жити!..—
Поблід Вільгельм, стремтіли руки,
Вже ледве він тримає лука.
І стали війта всі молити,
З плачем навколішках бламати
Простити Теля. Війт як пуга...

Підбіг синок до свого тата
Й, побачивши нелюдську тугу,
Він:— Таточку, ти не з таківських!
Чи ти коли кого боявся?
А я — твій Вельті, в тебе вдався.
Стріл не боюсь од рук батьківських.
Стаю, стріляй!.. Дивлюсь на тебе!

А ви,— він людям,— не просіте!
Який отець, такі і діти,
Очей зав'язувать не треба!

Вільгельм стрілу поклав на лука,
А другу за каптан сховав він,
Коли б в синка влучив у дрюка,
То другу війтові загнав би.
І стрельнув, брязнула тетива,
З голівки яблуко злетіло.
Синок до тата. Всі зраділи,
Дивуючи з такого дива...
І пастухи взялись за зброю.
На всіх вершинах — ближніх,
дальніх —

Палають огнища сигнальні.
В долині гоїї під горою
Зібрались всі, котрі складали
Незламну міць свого народу...
Гельвети, як один, повстали
За край, за право, за свободу.
Цісарське воїнство — відбірні,
Муштровані, надійні сили,
Проте їх всюди вщент розбили.
І хто ж пак? Пастухи нагірні!
О, де любов'ю до родини
Палає груди, де дух свободи
Нуртує, мов весняні води,
Там кожен б'ється до загину!

Свобода! Мрія золотая!
Жадання невситиме, вічне!
Ти перелесниця святая,
Що сяєш маєвом величним!
Свобода! О, яка в цім слові
Мана! Чимало ми співали

Йй гімнів! Скільки проливали
За волю праведної крові!
Та волі на Землі немає.
Сама Земля, мов на ланцюзі
Прикута, обертом кружляє
Круг Сонця у незміннім крузі.

Царі чи речі посполиті —
Яка різниця між ними?
За ким з них ліпш народам жити?
Хіба не скрута з тими й з тими?
Повсюдно в дужих є агенти —
Посли, міністри, депутати,
Про себе клопіт в них стократний,
Для інших — куці парламенти.
Повсюдно є свої пілсудські,
Що людям вічний рай віщують,
Хоча насправді бачать, чують
Загальний стогін, сльози людські.

Але вже як би не гасили
Одвічне полум'я свободи,
А світло правди засвітили
Рівнини нашої н̄роди.
З'явивсь між нас великий геній,
Щоб серп і молот спільно діяв,
Й, про що народ віками мріяв,
Те дав наш ратоборець Ленін.
За молот робітник узявся,
За серп ратай. І, як вітрила,
Червоний прапор змаяв крила,
І світ кайданів захитався...

1918—1928

«ТИМЧАСОВІ» ЗАПОРОЖЦІ

От що мені довелося
Бачити у падолисті:
Був по пильному я ділу
У однім великім місті.
Встав раненько й — до кав'ярні,
Щоб напитися там чаю.
Знявсь на «Горку» я по сходах
І юрбу чудну стрічаю.
Всі, неначе на машкару,—
Господи, і сміх і горе!—
Повбирались в зозулясті
І строкатії убори.
Шапка з шликом по коліна,
Шаровари — два лантуха,
Лиш бракує оселедця
Коло довгенного вуха.
Шапка сива, шлик червоний,
А штани жовто-блакитні;
Синя свита, жовтий пояс,
Груди й комір многоцвітні.
Ще і стьожки жовто-сині
Попристебнуті к рукавам,
А окрайкою китайки
Пообгорнуті халяви.
Що вже панночки кольорні,
Ніби квітонькі у саду:
Плахти, чобітки, віночки,
Стрічки спереду і ззаду.
Корогви і короговки
Жваво шелестять і мають.

По вулицях вся «публіка»
Шапочки свої здіймають.
Гучно-бучно рушить лава
Чудасійної паради,
Йй назустріч — привітати —
Вийшли комісари ради.
«Слава, слава славній раді,
Отаманам нашим слава!»—
Наче громом вигримляла
Вся та стоголоса лава...
Танці, «Заповіт», «...не вмерла»,—
Рада плеще у долоні
Йй дума: «Дітям тільки й треба
Каші з цукором і моні!»
Знов гопак —

аж земля гуде,
А «публіка» дрига, плеще.
«Заповіт» і «Ще не вмерла...»
Не співають вже — верещать!
Хто кого, гляди, частує,
Деякі вже напідпитку
І, як «репанім» належить,
На один рукавик свитку!
Тут і там лящать словечка:
«Закандзюбив», «замандюрив»,
«Напуценькавсь, як не лусне»,
«Всю мармизу запетлюрив...».
«Тимчасовим» запорожцям
Просто, бач, «ніззя» балакать.
Повернуть язика рубом
Треба, щоб гаразд патякать...
Тут старший комісар ради
Зволив на шерітвас¹ стати,

¹ Шерітвас — чан, бочка.

Щоб мудровану промову
Урочисто проказати.
Рушила юрба до бочки,
Обступила наче хмара,
Всім бажалося послухать
Найстаршого комісара.
Але що казав, розчовпять
Слухачам було десь трудно.
Одне тільки було знати:
Щось торочив довго й нудно...
Як скінчив він, знов «вівати»,
Хмара дужче ще наперла.
Знов гопак і знов співати
«Заповіт» і «Ще не вмерла...».

.
Що б то сталось, коли б чудом
Воскрес батько ¹ на хвилину
І, як янгол, духом чистий,
З того світу к нам прилинув,
І почув би та побачив,
Глянув би пророчим оком,
Як на нарід нетямущий
Навели ману й мороку...
Коли б вздрів він цю машкару,
Цю представу велелюдну,
Де і «Заповіт» священний
Обернули в фарс паскудний!
Що сказав би незабутній,
Щирий наш співець-страждальник,
Що вчинив би наш скорботний
Й пильний об народі дбальник!
О, він скрикнув би страшенно —
Сполошилися б всі птиці,

¹ Батько — Тарас Шевченко.

Заридали б усі діти,
Тільки не нікчемні, ниці
Комедяни! Він прокляв би
Їх, пройдисвітів, навіки
За довірливі і темні
Свої діти — недоріки.
Він прокляв би і з риданням
Знов би на той світ полинув.
Плачучи, благав би бога
За піддурену Україну...

АСТРОНОМІЧНА ЕКСКУРСІЯ

Мільярди зір на небі сяють,
Посеред них з хвостом комета.
Зібрались люди і питають:
«Чи це не зла якась прикмета?..
Якої ще до кінця году
Біди нам сподіватись з неба?
Чи пошесть знищить тьму народу,
Чи, мо', війни нам ждати треба?
Бо то ж відомо — в небі віха,
Знать, жде хай світ, в брехні і сварах
Поринувший, тяжкого лиха,
Із неба посланої кари».
Питають другі, куди лине
Ота мітла, в які простори.
Чи й там світи, чи й там людині —
Життя на радість і на горе?
Чи й там свій побит з того люди
Розпочали, що навалився
На брата Каїн і — у груди
Та братовбивцею зробився?
Чи й там, в безмірному просторі,
Світ розділився на держави,
Котрі на суходолі й морі
Залізом залучають слави,
Жорстоким ходом війн злочинних,
Нещадним грабуванням лютим
Племен слабкіших та безвинних,
Земель їх, жител, добробуту?
Чи й там так звана є «свобода»,

І рівність для простого люду,
Й повстання «темного» народу
Проти катівників без суду?
Чи й там, в країнах тих зоряних,
В столицях є палаци темні?
І там поміщик на селянах
Сидить, загарбавши їх землі?
Чи з золота і там є гори,
І їх звичайні атрибути:
Підступне зло, хижацтво, горе,
Скажена лют, кайданів путі?
Чи й там є храми, й жерці з саном,
І свята всякі, мощі й чуда,
Аби на всі лади обманом
Держать людей в тенетах блуду?..
Чи й там красуні як богині,
Котрі собою ще Елладу
Скрашали, там на зорях нині
Панують і дають розраду?
І чарами підступно бурять
В слабких серцях палкі жадання
І в вірності клянуться — й дурять?..
Хто дасть одвіт на ці питання?..
І тут старий, що мовчки слухав,
Сказав до всіх: «Коли існує
У всесвіті несхибність руху
Й один закон над все панує,
То слід нам знати: між світами
Існує й певна подоби́зна,
Коли це правда, то і там ми
Знайдемо тлінний дух трутизни.
Якщо і там плодяться люди,
То є й у них до нас подоба:
Химери, метушня і блуди,
Обман, брехня і втіх жадоба.

І там багатії й голота,
Пиха й нікчемне лицемірство,
Скажені війни із-за злота
І достеменне людське звірство.
Царки й диктатори в палатах
І їх похлібці й котолупи...
А знізу страхом в своїх хатах
Притлумлені живії трупи...
Там так усе, як в нашім світі,
І годі вам уже питати:
«А хто, а що і як в блакиті?..»
Земля заснула, й ви йдіть спати!..

20-ті роки

СВІТОВИЙ ЧАД

На серці знов тривожно й тяжко стало —
Воно у мене ще не скам'яніло,
Ще б'ється, чуле, — правда, вже помалу,
Не так, як перш, коли в нас кров кипіла.
Якась розстервена на мене пика
Свої криваві витріщила очі,
Роззявила гидку свою велику
Пащеку — заблистіли ікла вовчі.
Стоїть переді мною те страшидло,
Рогами в діл уперлось, іскри з зору,
Брика ногами, мов з'яріле бидло,
І дрютом довгий хвіст стирчить угору...
Страшенна гідра тисячоголова
Накинулась, кігтиста і луската,
І день і ніч людей нещадно лове,
І, перш ніж вбить, мордує гірше ката...
О, я лиш нині втямив таємницю
Безсмертного Алігієрі твору!
Пісні його — то стогін жалібниці,
То плач гіркий, і совісті докори
Всім грішникам численним, фанатичним,
Котрі за довгі роки не збагнули,
Що не у спіднім пеклі фантастичнім,
А тут, в земнім, сердеги, потонули.
І справді, хіба б люди сотворили
Чортів і пекло, склепи і комірки,
Розпеченії сковороди й вила,
Вогняні копанки з смоли і сірки,
Коли б у давнину не змудрували
Собі на лихо хитромудрий за́кон,

Що, як батьки колись у нас мовляли,
Не зна ні чорт, ні піп, ні п'яний дякон.
Глядіть, що діється на білім світі:
Весь мир людський розбивсь на дві
частини,
На дві верстви — нерівні, розмаїті
Й заплутані, мов сіті павутини:
На сильне панство і слабких підданців,
На дукачів могутніх і убогих,
На вбраних в пишні шати й голодранців,
На левів хижих і бичків безрогих.
Могутнім мов призначила наука
Владати цілим світом, пнутись вгору,
Слабким — лиш праця невсипуща й мука
Терпіть наругу і гірку покору.
Могутнім — вся земля, моря і гори,
Владарювання навіть світлом сонця.
Слабких добробут — хатка, менш комори,
А світло — що в кватирочці віконця.
Верстві найменшій — і двірці, й палати,
Високі небосяги, кам'яниці,
А для слабкого та меншого брата —
Церкви, казарми та сліпі темниці...
Здавен-бо міць і сила творять право,
І правлять отим правом тільки дужі.
А слухатись їх мовчки й без угаву
Є доля більшості: слабких, недужих...
Що діялось тому сто тисяч років?
Хто ми були до Каїна задовна,
На дві ноги як стали, з перших кроків,
Іще як справа не була державна?
А що чинили еллінські тирани,
Царі давиди і сарданапали,
Чи іроди, нерони, тамерлани,
Чи середньовічні феодали?

Що діялось у Товері британським,
В цісарських казематах підземельних?
Яких завдано в башті у Пізанській
Батькам і їхнім дітям мук пекельних?
Святійші папи, дожі, торквемади,
Апокаліпса звірі — езуїти,—
У цих розбійників набрались ради
І досвіду теперішні бандити!..
В двірцях живуть в розкошах поодинці
Розбещені і злі пани-державці,
Що злота награбастали, злочинці,
Нахабні, невситимі самоправці.
В хороммах і палатах дні і ночі
Веселощі, бенкети бучні, втіхи.
Зажерливі горять в жінноти очі,
Бо скрізь масні натяки, жарти, сміхи.
Тут більш підложниці, жінки на віру,
Манірниці чванливі і моргухи,
Що чинять безсоромную офіру
Венері залюбки. Слабкі жирухи
Усі півголі, до колін спіднички,
І намальовані, що не пізнаєш,
Де ялові корови, де-телички,
Хіба під сильну лупу дозираєш.
Тут все начальство і верхи вельможні:
Сенатор, дипломат, префект-хапуга,
Міністр і генерал — тузи заможні,
Пихатий комерсант, банкір-ворюга...
Дзвенять пугари кришталеві й чарки,
Гучать промови п'яні, підлабузні,
Дзюрчить вино й шампань, димлять
цигарки,
Один другому підкладають кусні...
Аж ось фокстроту grimнула музика,
Всі кинулися хвацько танцювати.

Той пхає, треться, другий штурха, тика,
Той лялю пре до темної кімнати...
А над столом підпилий гурт схилився,
Співачка важкозада заспівала:
«Гей, йолоп, йолоп, чом ти не напився?»—
Вона когось із наброду стиджала.
А дипломат, глядь, окуні вже лове,
Торкнула влесливо його газдиня.
Він хлюп їй пивом на убір шовковий,
Заціпла пинда, стала жовто-синя.
Тут другий хлюпнув, третій і четвертий,
Господар-комерсант скипів од злості,
Заціп на креслі, став блідніше смерті,
Але мовчав, бо, бач, почесні гості!..
Аж враз погасли люстри електричні,
І почалося приспанок хапання...
Піднявся колот, крики істеричні,
Гучні лящі, посуду брязк, стріляння...
Хтось зозла ту схопив, що обманула,
І у вікно шпурнув її з розгону,
Одна стара сама туди ж плигнула,
Аби спасти своє безгрішне лоно.
За нею й інші в вікна вистрибали
Й об плити розбивалися камінні.
А хто ще жив лежав, того топтали
На смерть хоробрі охоронці кінні...
Муштрована в казармах грізна чата!..
Ошуканих зігнала хитрість подла.
Не так вони заслін од супостата,
Як захист для пануючого кодла.
Лиш здіймуть стогін підневільні люди,
Або стають комусь на перешкоді,
Або зачнуться уряду осуди,
Чи ремство й розрух спалахне в народі,—
Рушниці враз риштують і гармати

І карне військо по країні рине.
Бо що воякам бравим батько-мати,
Яке служивим діло до родини?
Не орють, і не сіють, а в шанобі,
Бо чинять те, що хочуть плутократи.
І як би люди не кричали пробі,
Їх, безневинних, кидають за ґрати.
В темницях — окрім явно безневинних,
Що наклепом накидано, задаром,—
Борців за правду, сміливих, голінних,
Що не схиляються перед жандаром.
Все більш чоловіки, та є й жіннота,
Яким за їх переконання й думи
Силкуються будь-що заткнути рота.
Вони, бач, не шукали собі кума,
І перед тими, що, дійшовши влади,
Не кланялись, не плазували рачки,
І, не страхаючись для себе вади,
Нікому не підсунули подачки.
Уста ні разу не мастили медом,
Стояли прямо й гордо, як тополі,
І вірили, натхнені своїм кредо,
В святу, непереможну правду й волю...
Сидять іще такі, яких суспільство
Злочинцями «случаєм» поробило:
Чи учинив, зневірений, свавільство,
Чи не знайде, де прикладати силу,
Хоч як, сердега, день у день не б'ється,
Бо час лихий насунувсь — безробіття;
А то спокуса: може, все минеться —
Нестерпний голод переміг страхіття,
Украв бідар, за що попав за ґрати,
І злодієм штемпованим зробився.
Проте були в них чесні батько й мати,
І кожен, може, в щасті народився.

Встряв через те, що не велика птаха,
Не міліонщик, не герой Панами,
А лиш нікчемна чи дрібна комаха,
Безправ'ям кинута в холодну яму...
Сидять в темницях ще душею хворі —
І овсі їм не місце в буцегарні —
У світовім захлинулися морі,
Їх зрадили надії й мрії марні.
Сидить в зневірі вчитель, що посади
Рішивсь і з горенька сім'ю зарізав.
І от, замість людяності й поради,
Безщасного закули у заліза...
Вдень — буйне пекло, ніччю в пеклі тихо,
Сплять в смороді, скалічені, безсилі.
Не чуть кляття, заснуло страшне лихо!
Ці люди й за життя мов у могилі!..

Цьому харцизству ні кінця, ні краю!..
Немає зараз й, мабуть, ще не буде!..
Не діждуться обіцяного раю
Закуті у міцні кайдани люди,
Поки державці й багатчі великі —
Всесвітні гідри тисячоголові,
Грабіжники, шальвіри багатоликі —
Не виссуть з люду праведної крові!
Поки міністри всі свої потуги
Вживатимуть, щоб тільки збагатіти,
Й людей не перестануть гнути в дуги,
Що підкоряються, дурні, як діти.
Поки писатимуть келлоги «пакти»,
Яким не вірять навіть дипломати,
Ті, що грабують золото, нафту, шахти,
Й риштують військо, флоти і гармати,
І лічать, скільки міліардів треба,
Щоб вигубити світ увесь стрільбою,

Чи газом на землі, чи вогнем з неба,
Чи міноносом бистрим під водою.
Ще й вигадали хитро Лігу націй,
Роззброєння комісью, конференції,
Де в річах стільки хитрощів, мудрацій!..
А правда все пригнічена на денці!
Й поки преславна Ліга у Женеві
Чужі гайнує гроші, та гуляє,
Й на людство направляє вдар крицевий,
І всякі кляті каверзи змишляє;
Поки страшні душмани й лицеміри,
Отамани — бріани й чемберлени
Проводять на слабкіших злі наміри —
Зробить із них печене і варене;
Поки весь світ не стане рідним домом,
Де житимуть у згоді браття-люди,
Яким насильство стане невідомим,—
Не буде раю на землі, не буде!
І поки чад війни витає в небі
Й людяність нормою буття не стане,—
Свободи нам не бачити, далéбі,
І правда світова на нас не гляне!

1929

м. Решт

В ЧАРАХ
КОХАННЯ

ДАЙТЕ-БО ЖИТЬ!

В чарах кохання моє дівування
Хочу я вільно, як пташка, прожити,
Вільне обрання і вільне кохання,
Серденьку воля, як хоче любить!..
Шкода й розмови: святої любові
Силою в серце не можна вложити.
Поки шовкові чорнітимуть брови,
Дайте-бо жить мені, дайте-бо жить!

Той мені шепче, той руки цілує,
Той тут навколішки смирно стає,
Той мені вірші любовні віршує,
Той аж поклони, мов богові, б'є...
З них же один мені бачиться всюди,
До одного тільки серце лежить...
Поки горять мої полум'ям груди,
Дайте-бо жить мені, дайте-бо жить!

Нащо питати, якого кохати?
Серденько зразу вгадало само.
Нащо шукати, котрий багатий?
Там, де багатство, там певне ярмо...
Ненька зітхає, а батенько лає,
Слава недобра про мене біжить...
Суд-пересуд... Але все те минає,
Дайте-бо жить мені, дайте-бо жить!

Що тут і батько, і рідная мати?
Що тут всі родичі? Що увесь мир?
Все мені байдуже! Годі й казати!..
Байдуже глум і людський поговір!
Серденько б'ється, і ниє, і рветься,
В грудях гарячих пала і дрижить...
Поки аж молодість красна минеться,
Дайте-бо жить мені, дайте-бо жить!

СУМ

Знов камінь на серці великий,
Знов сум обгорнув мою душу,
Обняв наче́ жах мене дикий,
Вчуваю, що плакати мушу.

Бо сліз так багато у грудях,
На волю вони так і рвуться,
А волю їм дати при людях
Не хочу, вони насміються.

Здіймусь я на гори — нагірний
Струмочок там в'ється і скаче,
Як друг мій єдиний і вірний,
Зо мною він вкупі поплаче.

Там тугу свою я розмаю,
Там виллю в німій самотині
Всі сльози, що в серці ховаю
При людях чужих у долині.

Там вільно, велично і тихо,
Там близько до синього неба,
Там я вгомону своє лихо —
Нічого мені більш не треба.

1880

ПІВНІЧНА ПІСЕНЬКА

Ой гарная ніченька!
Як сяють світленько
І місяць, і зіроньки
На небі ясненькім!

І сяють, і сяють,
І небо красують,
І душу зм'ягчають,
І серце чарують!

Ой гарная ніченька!
Як любо, тихенько
В саду, тільки річенька
Дзюрчить помаленьку.

Дзюрчить і белькоче,
Неначе щось грає,
Шепоче, регоче
І в гай утікає...

Ой гарная ніченька!
В садочку темненько...
Козак горне дівчину
До свого серденька.

Він горне, голубить
І в очі цілує,
Клянеться, що любить,
І серце чарує...

Ой гарная ніченька!
За північ свіженько:
Покрилась травиченька
Росою легенько.

Росою покрилась
Трава опівночі;
В дівчини од чару
Заплак'ані очі.

1881

МІСЯЦЬ І ЗІРКА

Місяць і зірка, як парочка, рядом.
Хмарка самотня по небу біжить.
В сяєві синьому сад, а за садом
Сонний ставок, наче криця, блищить.

Все я на небо дивлюсь, поглядаю,
Де, зашарівшись, неначе горить,
Місяць червоний пливе із-за гаю,
Поруч зоря йому сяє й мигтить.

Так вони сходяться вкупі щоночі,
Так їх щоночі кохання єдна.
Любо глядять одне одному в очі —
Він запалає, заблима вона...

Чом же на небі той місяць чудовий
Все щось блідніє, мов хворий якийсь?
Місяць блідніє, либонь, од любові,
Так я гадаю, бо сам я такий...

ТИХА НІЧ

Тиха ніч, дріма діброва,
Сад густий, і квіти сплять.
Стихли гоміи, спів, розмови,
В небі зірочки мигтять.

Все заснуло, вгомонилосьь,
Я один не вгомонюсь,—
Що мені таке зробилось?
Чом я серденьком томлюсь?

За дібровою долина,
А в долині хата є,
В тій хатиноньці дівчина
Мені спати не дає.

Біла, наче мармурова,
Спить вона біля вікна.
Мабуть, личенько чудове
Мук кохання ще не зна.

Що робити? Більш несила!
Чарівниченько, вставай!
Ти-бо сну мене рішила,
Ти мене і розважай!

ВЕЧІРНЯ ПІСНЯ

Вечір тихий, вечір ясний,
Сонце гасне, дотліва.
Роздається на леваді
Дзвінко пісня гуртова.
То зібралися дівчата,
Мов квітки в вінок сплелись,
І пісні їх голоснії
Любо-мило полились.
Між всіма одну дівчину
Чую я і впізнаю:
Краще всіх вона співає,
Мов та пташечка в гаю.
Про кохання, розставання
Пісню дівчина співа:
То заведе в повний голос,
То стиха, мов омліва;
То неначебто заплаче —
Срібний голос затремтить,
То застогне, мов та чайка,
Що над степом пролетить.
Тим-то я в погожий вечір,
Як зачую ті пісні,
Сяду й слухаю здалека,
Й на душі гаразд мені.
Так сиджу я цілий вечір,
Так сиджу і цілу ніч;
Все мов голос її чую
І її солодку річ...

1885

НІЧЧЮ МЕНІ СЛАВКО СНИТЬСЯ

Пісн я

Ніччю мені Славко сниться:
Тихо підступає,
Оченьки його — зірниці —
Так і обпікають.
— Славку мій, ще хтось побаче!
— Ні, моя царівно! —
Обіймає так гаряче,
Шепче щось чарівне.
— Славоньку, ще хтось почує!
— Ні, моя кохана! —
Пригортається, цілує,
Укрива жуїаном.
— Не руш мене, бо завадить!
— Ні, серце, не рушу! —
Славко ніжно мене гладить,
Палить мою душу.
— Славку! Славку!..—
Слав не чує,
Шепче: — Ні, кохана!..—
В мене ніченьку ночує,
Йде додому рано...
Ніччю мені хлопчик сниться —
Біля мене дише...
Уродливий, білолиций —
Слав його колише.

1883

Ставок, мов дзеркало, лисніє
У рамі з глоду і калини.
В воді блакить небес синіє
Й хизують кучері хмарини.

Кигичуть чайки над водою,
Тремтить, сизіє далечінь.
Почувсь у гаї під горою
Десь соловейка ніжний дзвін.

Бугай уткнувся дзьобом в воду,
Загуб, і вгору дзьоб задрів,
І срібну рибоньку молоду
Хапком і жадібно ковтав...

Там спів в зеленому наметі,
Тут жах таїть в собі ставок.
Так все на нашій на планеті:
Життя і смерть — один клубок.

КОХАННЯ

Найліпше на світі кохання солодке!
Ми радо й життя йому в жертву кладем.
Кохання скращає нам вік наш короткий,
Від нього ми щастя й утіхи берем.

Погляньте на небо: нащо там сіяє
Те сонечко красне і ясно горить?
На те, щоб рум'янити квіти у гаї
І літом їх сім'ям гарячим налить.

Не вірте, що кажуть вам старії люди,
Мов, ніби кохання — то гріх є і блуд,
Що ніби за гріх цей вам кепсько десь буде,
І вчинять над вами десь вогняний суд!

Скажіть, мої любі, тим людям ви сміло:
Що буде, те й буде — побачим, нехай!
А поки у пеклі смілитимуть тіло,
Ми землю мізерну обернемо в рай!

ВЕЧІР

Млою вкрита, спить діброва,
В небі сяє молодик.
Сплять пташата в своїх сховах,
Скигнуть жалібно кулик.

Край дороги буйне жито
Спить, схилившись до землі,
В полі медом мов розлито...
Чути співи на селі.

На леваді коло млина
Парочка сховалась в тінь,—
О, щаслива то хвилина
Таємничих шепотінь!

Край дороги виглядаю
Свою доленьку і я.
Чи діждусь тебе, мій раю,
Люба доленько моя?

Щось леліє серед поля,
Наче в даль мене зове.
Ні! То не вона, не доля,
Не лебідонька пливе,

То, як хмаронька прозора,
Клубом котиться туман!..
І, як вчора й позавчора,
В'ється ниточка оман...

МОЯ ПІСНЯ

Я пісню співаю
Про квіти, про гай,
Бо сёрденько просе:
— Козаче, співай!

Я пісню співаю
Про вірну любов,—
Співаю, бо грає
У жилах ще кров,

Про перса дівочі,
Життя красоту,
Про карії очі,
Про душу святу.

Цю пісню співаю
Вночі і удень...
Тобі, моя люба,
Ця пісня пісень.

ДО Г...

Я бачу, серце, ти кохаєш,
Як стрінемось, уся гориш.
Так чом у грудях ти ховаєш
Гаряче почуття й мовчиш?

Неначе квітка на віконці,
Що свіжої роси жада
І теплого проміння сонця
В сумній зажурі вигляда,

Так ти жадаєш, зірко рання,
Залюблених моїх очей,
Палкого, щирого кохання
І любих серденьку речей.

Та ба... Голубко, я не маю
Ні пишно прибраних кімнат,
Ні люстри світлої з кришталю,
Ні вин, ні ласощів, ні шат.

Малесеньку я маю хатку,
Долівка з глини, піч та піл,
Живу я бідно, без достатку,
Соснові лави, простий стіл.

Та нам і м'яко, й тепло буде...
Твою я душу звеселю,
Я під твою голівку груди
Із щирим серцем підстелю.

Співатиму щодня, щоночі
Тобі про щастя, про любов,
В твої дивитимуся очі,
Читаючи жадання зов.

Та ба... Що значать ці зітхання?
Чого скотилася сльоза?
Хіба, скажи, не для кохання
Серця дали нам небеса?

Чи ти ярмо боїшся скинуть,
Яке на гріх собі несеш?
Чи жаль тобі розкоші кинуть,
У котрих змалечку живеш?

Присиливши, тебе скрутили
І зав'язали білий світ:
З весною зиму сполучили,
З палким вогнем холодний лід.

Послухайсь голосу любові,
На пересуди не зважай,
Полинь на волю, скинь окови...
Не вік весна... Не вік розмай...

Та ба... Чогось не йму я віри...
Не пан я, простий чоловік.
Чужий тобі мій голос щирий,
Чужим і буде він повік.

1884

Полтава

АГАТ

Поважно і тихо в степу, як в мечеті.
Мов сторож, чатує орел із небес.
Дзвенить жайворонок в небеснім наметі,
В траві перепілка падьомкає десь.
В блакитті блаватному сонечко сяє,
І спекою млявий вітрець повіва.
Принадливо озеро жмурками грає,
І біля води караван спочива...
Чимало там краму: ваніль, москателі,
Гвоздика і опій, з Дамаска булат,
Барвисті шовки — празникові, веселі,
Сапфір, самоцвіти і... чорний агат.
Агат було куплено у Індостані,
Де Ганг у долині священний біжить,
Агат — найдорожчий то крам в каравані,
На килимі в юрті він сумно лежить.
Лице мармурове, серпанкові брови,
І губи — корали, а в очах — відчай...
Агат цей чудовий так прагне любові,
І серце моє він збентежив украй.
Оддайте, оддайте мені, червадари ¹,
Агат цей коштовний, живий цей алмаз!
Оддам я вам все, аби справдились чари,
Аби цей агат осміхнувся хоч раз!...

1889

Петропавловськ

¹ Люди, що ведуть верблюдовий караван
(прим. авт.).

МИНУЛИСЬ СКОРБОТИ

Минулись скорботи мої і страждання,
І сльози більш око не лле.
І любові-радощі, й жити жадання
Наповнили серце моє.

Мій дух, що здавався і хворим і млілим,
Прокинувся знов і воскрес.
І знову, як перше, кохаюся в білім
Я світлі й блакиті небес.

І вільно, як перше, знов дихають груди,—
Угору чоло я підняв,
І любі для мене тепер усі люди —
Усіх гаряче б я обняв.

І дужче забилося серце й радіє,
І дужче життям я киплю...
О воле солодка, ти на́ша надіє,
Як міцно тебе я люблю!

МОРЕ

Валент. Волод. Александрову

Грізне, страшне і величне море!
Все кипить в цім казані великім,
Роз'ярілі, хижі хвилі-гори
Набігають, наче звірі дикі.
Набігають з клекотом ярливим,
Гриви порозвіявши кудлаті;
Раз у раз б'ють залпом гуркотливим,
Мов руйнують береги горбаті...
Але інше море ясным ранком:
Вітер його крильцем не черкає,
Сонне й заволікане серпанком,
Грудь блискучу ледве підіймає.
Чайки над просторами літають —
Вони знають, де врожайна нива,
Ласо до безодні припадають
І злітають з гомоном щасливим.
Враз на сході заплум'яніло —
Й заблистіли брижі, наче зорі.
Море пеститься, йому скортіло
Спину вигнути свою прозору...
І душа п'яніє, невгомона, —
Манить і кортить у глиб звабливу
Таємничо-лагідного лона,
Щоб почути казку чарівливу.
А надвечір, — ох, яке прекрасне, —
Сонечко святково поринає
В його надра, обрій тихо гасне,
Й все довкола ніби засинає.

Нерухомо мріють в смузі дальній
Силуети байдаків рибалок
Й одбиваються в воді дзеркальній
Міріадами блискучих скалок.
Сидячи в баркасі, я ночами
Вигрібаю для утіхи серця.
Ззаду стежка виграва огнями
Й сині іскри падають з весельця...
Чом, о море, мій талан не втрафив
І не дав мені кебети й хисту
Славного Айваза — сина Кафі,
Вкоханого в тебе мариніста?
Я б зложив про тебе гімн вродистий,
Вдарив би велично у цимбали,
Й забринів би співу голос чистий,
Як співці ніколи не співали.

1919

м. Феодосія

«ЦАРИЦЯ НОЧІ»

Сусанні Александрівій

Троянди, брості, нагідки,
Духмяні дзвоники лілеї,
Блакить фіалок, волошки,
Примхливі пасма орхідеї —
Зрання облиті золотим
Промінням сонця і росою,
Не займані іще ніким,
Вони пишаються красою.
Але над всі ті квіти дивні
Один незнаний і чарівний
Надиграв я сьогодні квіт
(Немало я об'їхав світ) —
Не бачили такого очі
Мої, як квіт «цариця ночі».

Цвіте вночі, раз в десять год,
І розпукається, мов сонце...
Довкола товпиться народ,
Глядять цікаві у віконця.
Мов на схід сонця на зорі,
Зирнуть мандрівців гурт зібрався.
Свіча горіла в ліхтарі,
Стояв усяк і дивувався
З нестямної природи сили,
Яка це чудо сотворила.
Любує люд. Аж гульк! — нараз
Поник цвіток... І світ погас...
У мене ж довго перед очі
Пишалася «цариця ночі».

СПІЗНІЛИЙ ЦВІТ

Чудовий, теплий був осінній ранок,—
Воно на півдні часто так бува,—
Весь пурпуром повит гратчастий ганок,
Брильянтами усипана трава.

В саду дерева мокрі оголились,
Зелені лиш тополя та дубок,
Красоля і жоржини похилились,
А стежку вкрив злотистий килимок.

Од килимка пахтить неначе винним,
І печеричками тхне від землі.
Завився сад серпанком павутинним,
Курликають в блакиті журавлі.

Ще день — і проминуть останні чари
Дзвінкого гомону й життя утіх,
Блакить небесну вкриють зимні хмари,
А землю зморену — холодний сніг.

В такий-то час осінній і скорботний,
На спаді теплих і ще ясних днів
В саду над зжуреним ставком самотній
На яблуні рожевий цвіт розцвів.

Розцвів, зрадів і жваво стрепенувся,
Лепісточку вронив на кущ жоржин,
Зирнув на сонце, навкруг оглянувся:
Не видко цвіту — тільки він один.

«Я, певно, перший, хто вітає сонце
(Йому, що запізнився, невтямки),
Не кучерявлюють ніде пагонці,
І не пишніють вранішні квітки».

І дума цвіт про легкокрилу весну,
Про гострий відблиск яблуні в ставку,
Про ясну і привітну синь небесну
І про розмай квітучий у садку.

Він марить, що ось-ось блаженський
Південний вітерець сюди дмухне,
До нього схилить квітоньку біленьку,
Його ж назустріч любій колихне.

Але солодкі та принадні мрії
Розвіялись, порозлітались пріч,
Туман заслав живодиханний ірій,
І все змінилося за одну ніч.

Уранці по землі імла стелилась,
Сховались за туманом небеса.
Трава закоржавіла, запушилась,
І вмить закрижаніла вся роса.

І цвіт поникнув, заморозком вбитий...
Над ним ще промінь сонячний блиснув,
Та цвіт спізніль, хоч і був зігрітий,
Вже ледве глигнув і навік заснув.

О л ь г а

Ц и к л

ДНІ РАДОЩІВ

ЗГАДАЙ

Згадай той день і ту годину,
Коханочко моя єдина,
Як ми у цвинтарі сиділи
Удвох, і любо гомоніли,
І обнімалися з тобою
Під кучерявою вербою,
А щебетушечки-пташки
Приспівували, мов друзки,—
То був чудовий місяць май —
Медовий місяць наш — згадай!

Згадай журний той день останній,
Як ми, у вічному коханні
Поклявшись, тяжко розлучались
І засумовано прощались.
І слово ти кріпке, велике
Дала мені: «Твоя навіки,
Хай свідчать це останні дні!»
І обіщалася мені
Прилинуть в мій далекий край,—
Згадай, голубонько, згадай!

Я довго вслід тобі дивився
І серцем тяжко засмутився,
Про зустріч нашу думав ніву,
Про те, щоб не забула змову
Й любов до мене. І такою,

Як досі, чистою, святою,
Зосталася й душі красою
Пишалася, як он росою
Пишніє квітонька,— згадай
І ні про що не забувай!

ОСТАННІЙ ДЕНЬ

Останній день я тут, прощай!
Прощай, щасливая години!
Мандрую знову в дальній край,
В чужу північну країну.
Нехай же серцем я в раю
Останній день порозкошую,
Утіху радісну зіп'ю —
Пісень твоїх іще почую.

Співай же, Ольго, вигравай
Мені сьогодні, як і вчора,
Співай-і з Лисенка заграй —
Мені цей рай минеться скоро.
Твій любий голос і пісні —
Коли і де їх ще почую?
Розлуки день настав мені,
Щоб стріть годиноньку лихую.

Останній день, сумливий день
В самотині я спогадаю,
І срібний дзвін твоїх пісень
Лунатиме в душі, мов в гаю.
І думкою я, квіте мій,
Там серденько своє натішу,

Оманою солодких мрій
Його впокою, заколишу.
Побачу в мріях я розмай,
Ішиму берег і долину
І серденьком у милий край —
У твій чудовий край долину.
Співай же, вигравай мені,
Як соловейко виграває,
Хай рідний спів на чужині
Щодня в душі моїй лунає.

ЖДАННЯ

Горить весь захід, паленіє,
У морі стежка палахтить.
Під небокраєм хмарка тліє
І в млі рожевій миготить.

Либонь, не хмарка то, а човен
Червоним злотом виграва.
І радощами знов я повен,
Знов серце в грудях ожива...

Ой, то ж не човен, не вітрило,
Що буйним вітром занесло,
То лине, бачу, моя мила,
Її виблискує крило...

Прилинь боржій, тебе я цупко
До свого серця пригорну.
Люблю тебе, моя голубко,
Як світ, люблю тебе одну!

Немов од сонця в літній день,
З твоїх очей проміння сяє.
Твій спів ніжніше тих пісень,
Що соловей в саду співає.

Чарівна ти, як далечінь
Морська в мент сонячного сходу.
Лілеї заховались в тінь,
Заглядившись на твою вроду.

Ти луч квітчастий у Дніпра,
Лебідка біла на ставочку,
Ти райдужних кольорів гра,
Утіха в райському куточку.

Найкраща ти од всіх богинь,
Котрі десь на Олімпі жили.
Прилинь, голубонько, прилинь,
Моє ти щастя златокриле!

Я ВМИТЬ ТЕБЕ
ПІД ЯВОРОМ ЗНАЙШОВ

Я вमितь тебе під явором знайшов,
Бо й здалека, як зіронька, сієш.
Ти не ховайсь, бо де б не був твій схов,
А знайде стежечку туди любов —
Ти добре, ясочко моя, це знаєш.

Чи це не долі наді мною глум,
Чи це мені така небесна кара:
Ніщо, ніщо не йде мені на ум,
Крім личка білого й бентежних дум,
Окрім твоїх принадних чарів.

Я через тебе ніченьки не сплю,
Оманою стоїш переді мною.
А день настане — тінь твою ловлю,
Аби сказати, як дуже я люблю,
І знов болію думкою одною.

Ходімо, серце, не вагайся, ходім!
Тебе розкоші ждуть в моїй оселі:
Ясминів, рож пахучих повен дім,
Замість музики — соловейка грім,
І зорі нам світитимуть веселі...

* * *

Ти розкішне сине море
З перлами у глибині.
Ти Уралу рудні гори
З самоцвітами в огні.
Ти джерельце, що жадібно
П'є душа моя і п'є.
Ти пташа, що в лузі дрібно
У дзвінкий скликанчик б'є.
Ти веселий сад весняний,
Де цвіте пашний бузок,
Під бузком рясним півтьмяний
Мене вабить холодок.

В холодочку тім з ромену
Я пелюсточки скублю:
«Любить чи не любить мене?»
— Не питай — люблю, люблю!

* * *

Я думав, не співає
Ніхто вже так, як в гаї
Зеленім соловейко.
Я думав, що немає
Вже кращих квітів в маї,
Як у саду троянда.
Я думав, що на світі
Ніщо ясніш не світе,
Як зіронька на небі...
Та що співун в діброві,
Коли свої чудові
Пісні вона співає.
Троянда що, як гляну
На щічку я рум'яну
І губоньки припухлі!
Що зірка опівночі,
Коли в блакитні очі
Дивлюсь моїй коханій!

Глянь, красуне, на ту чайку,
Що над річкою літа:
Прокигиче і до хвилі
Груддю щиро припада.

Глянь, красуне, на ту бджілку,
Що на квітоньці сидить,
П'є жадібно мед солодкий
І тихесенько гудить.

Глянь на жайворонка в полі,
Що тремтить у небесах
І виспівує веснянку
Про буяння на ланах.

Як та чайка, і я щиро
Припадаю до грудей,
Як вона, я поринаю
В синю глиб твоїх очей.

Як та бджілка, я поживу
З губ твоїх солодких п'ю.
І гуду тобі тихенько
Про лебідоньку мою.

Як той жайворонок в полі,
Я щодня у вись лечу
І з пісень моїх щасливих
Тобі саван слави тчу.

ПРИЗНАННЯ

Люблю тебе, моя дружино,
Моя порадонько єдина!
Люблю тебе, як і колись,
Коли уперше ми зійшлись.
І враз ми полум'ям кохання
Спалахнули, мов зоря рання,
І дух на легких крилах мрій
Витав, і в серці від надій
Новії піднімались сили,
І щастям очі в нас світили.

Люблю тебе, люблю, дружино!..
Ту несподіваю хвилину
Й твою солодку, хвильну річ
Забуть мені повік невміч,
Коли, неначе пташка з неба
Защебетала й все, що треба
Для щастя, все ти принесла,
Як в мій курінь сама прийшла,
Змінявши на курінь сіроми
Розкішні батьківські хороми.

Люблю тебе, моя ти доле,
Як не любитиму ніколи.
Ти бачиш, ясочко, сама,
Що в грудях зрадоньки нема,
Що в грудях серце вірно б'ється,
З дороги правди не схибнеться,
Що й досі, як і повесні,
Ти квіткою цвітеш мені

Найкращою, що квітне в маї,—
Фіалкою в зеленім гаї.
Люблю... І буду шанувати,
Бо ти є діток наших мати,
Що, мов лебідка лебедят,
Викохуєш наших малят:
До себе ніжно горнеш, криєш,
Впадаєш коло них і млієш,
За кожним кроком їх тремтиш,
То сміхом срібним задзвениш,
Мов в храм тобі відкрилась брама,
Як вчуєш рідний поклик: «Мама!»

Люблю... Та мушу я сказати,
І ти повинна правду знати:
Любов до тебе — це не та
Любов всесильна і свята,
Що на землі дива моторе
І добродіє справи творе,
Осмилює життя людей,
Здійма полуду їм з очей,
Гартує в грудях серце мужнім,
А дух — одважним і потужним.

Не та любов це, для котрої
Навіки вславлені герої
Офіри клали дорогі
На пожертвовники святі:
Гарячі думи, поривання
І навіть подих свій останній,
Аби здолать сваволі гніт
І людям щоб одкрився світ —
Сконать, як жить, були готові,
Аби вслужити тій любові!

Не та любов це, що натхнення
Громаді надає, як ймення.
Вітчизни вчується святе
І в серці гордістю зросте.
Не та всевладна і грозова,
Що зроджує пророків слова
І рве із уст їх віщий клич,
Святої правди хвильну річ,
І крик, і лемєнт викликає,
Як лихо рідний край спіткає...

Так знай: любов та світозара
Мою любов до тебе тьмаре
І радощі її тлумить...
Мов зірочка, що гасне вмить,
Як сонце з обрію засвіте,—
Отак і ти, і рідні діти,
І ніжні почуття до вас —
Усе блідніє повсякчас
Пред тою вищою любов'ю,
Яку боронить людство кров'ю,
Любов'ю до братерства в світі
І до найкращого із квітів,
Котрого прагне так душа,
Котрий земне життя скраша,
Його жадає все живуче
Під сяйвом сонячним могучим,
Його нам сотворив творець
Як витворам своїм вінець,—
Той квіт, дружинонько, є воля,
Над все жадана *людська воля!*

ОСТАННЯ ВЕСНА

Коханий мій, весна надворі,
О, чув, як соловей гримить!
Поглянь, як сяють в небі зорі,
Як солодко в садку пахтить.

Візьми мене, візьми, коханий,
В садочок бережно знеси,
Нехай з лепісточок троянди
Зіп'ю цілющої роси.

Нехай з тобою я востанне
Посидю трохи під бузком,
Де з невимовним хвилюванням
Сиділи ми колись рядком.

І соловей, і ясні зорі,
І квіти — все, як і тоді,
І мов не чую я вже хворі,
І повне серденько надій...

Поглянь, як я горю, палаю,
Як все в мені бринить, дрижить.
Хіба, мій голубе, мій раю,
Із полум'ям таким не жить?

Неси ж мене, неси із хати,
В останній раз ще потурай!
Неси туди, де квітні шати —
Куток наш любий, тихий рай!..

ДНІ ЖАЛІБНІ

* * *

Я не для слави, не для світу
Перо узяв в тремтячу руку.
Зв'язать в дучок ці скромні квіти
Я хочу, щоб душевну муку
І горе вилити словами —
Гіркими дрібними сльозами...
Щодня до тебе я приходжу
І на твоє останнє ложе
Букет з росинкою я скромний
Кладу, щоб всю квітками вкрити
І пам'ятник з них вікопомний
Тобі, о Ольго, спорудити.

* * *

Ти і мертва не така, як інші.
І страждання катівські щоденні
Злої волі не змогли докінчить,
Щоб красу згубити незбагненну.
Геть здійміте покривало з неї
І дивуйте на цей образ чистий,
Де, мов на пелюсточках лілеї,
Сяє блиск незайманий срібlistий.
Гляньте ви на мармурове чоло,
На уста рожеві, на обличчя,
На ухмилочку очей навколо —
Скільки дивної краси й величчя!

Ти не вмерла, ні, не вмерла, Олю!
Я крізь сльози бачу — дишуть груди.
Ти заснула... Відпочинь од болю,
Спи, я тут... А гомін не розбудить...

* * *

І от той похорону день, той ранок,
Прийшли до тебе друзі — на прощання
Воздять тобі шанобу наостанок...
Заплакав хор надгробне те ридання...

В вінках і квітах скляна колісниця,
В киреях білих служки, білі коні...
Сама велична й гарна, як цариця,
Лежиш ти, склавши рученьки на лоні.

Куди ж бо тебе, Ольго, повезуть?
Куди тебе, дружино, спорядили?
Уста твої одвіта не дають,
Навіки муки їх тяжкі склепили...

* * *

Всю землю безпросвітна мла покрила,
Не видно гір, ні моря, ні дібров.
Та враз удосвіта чарівна сила
Нещадно розірвала мли покров.

І от хмарки зажеврили, затлили,
Враз веселіше стало на землі,
Діброви, гори й море проясніли,
Заграло все, що плавало у млі.
І сонце з моря вирнуло червоне,
Його віта з діброви дзвін пісень.
Заблимали рожеві й світлі тони,
Знать, буде сонячний і теплий день...
Моє ж світило у безодню впало,
І вже не вирине воно повік!
Обвила душу мла, пісень не стало,
Поблякли квіти — їх туман посік.
Троянди і конвалії сумні
Низенько похилились до землі,
І серце від самоти тяжко мліє,
Прийдешне потонуло в темній млі.

* * *

Реве на морі буря-хуртовина,
На берег хвилі стрімголов летять,
В борінні кидаються, мов звірини,
І зуби в них оскалені блистять.
Вали лютують, навісні, скажені,
Ламають скиби прибережних скель,
Хапком глитають в пащі глибоченні
Сосну і дуб — окрасу цих земель.
Шумить, реве знетямлена безодня,
Лунає тріск і гуркіт громовий,
За пінним валом котять кряжі водні
Й лобами б'ють у кряж береговий.
А сад, наш сад! Розпатланим волоссям

Гілля свого додолу припада,
Ламає руки, жалібно голосить,
В конанні б'ється, з розпачу рида!
І квіти, наша втіха і розвага,
Вже не зіп'ють цілющої роси —
Валяються, розкидані по саду,
Згубивши чарівний вогонь краси.
Їх буря-хуртовина громовита
З корінням підхопила і несе...
Потрощено, розвіяно, розбито
Усе, що любо нам було, усе!
Отак і в моїм серці... Хуртовина
Безжально пронеслась, мов буревій,
Душа моя — зубожена руїна,
Без радощів, без світла, без надій...

* * *

Яка ця ніч — і темна, і душна!
У грудях мов огонь горить.
Схоплюсь і підбігаю до вікна —
Щораз на небі палахтить.
Почувсь далекий гуркіт громовий,
Притих наш запашний садок,
Жде нетерпуче... Враз, немов живий,
Сяйнув зірниці колосок.
Метнувся я тривожно на вогонь,
Отямився і знову ліг...
І ввиділась мені... Це ти, либонь...
Хотів я скочить, та не міг...
Прилинула до мене і на грудь
Голівкою лягла спочить,

І не давала ти мені заснуть:
То очі важишся відкрить
Мені, щоб сон тяжкий сполохать пріч,
То цілувать мене зачнеш,
То, мов русалонька у майську ніч,
З обіймів вирнеш і сяйнеш;
То голову мою прихилиш ти
До себе притиском палким,
То шепчеш: «Швидше свічку засвіти
І глянь на мене, з ким ти, з ким...»
І зразу зникнеш, Ольго, мов мана,
І остаюсь одним один,
Знов здавить ніч, і темна і душна,
І лічу, лічу бій годин.
Отак щоночі мучать мене сні,
А тільки займеться на світ,
Встаю в сльозах, як в росах восени
Похилений, змарнілий квіт.

* * *

Будні, все будні. І вічно я сам.
Ти, що розвіяла б тяжкий мій жаль,
Легко розмаяла б тугу-печаль,—
Ти так далеко від мене, десь там.
Ночі приходять, я ночі не сплю,
Думаю й думаю — страшно стає.
Рветься на часточки серце мое,
Голосно кличу, благаю-молю...
Що мені діять, ще дужче люблю!
Так не любив я живу, молоду!..
Знаю напевне: тебе не знайду.

Чом же я образ твій дивний ловлю?
Чом же твій образ на мене глядить,
Чом постає він в уяві і сні?
Сили чарівні, даруйте мені
Втіху солодку — її хоч на мить!
Слово хай скаже, хоть оком зирне!
Я б стрепенувся, схилився до ніг,
В шані глибокій журбу перемиг,—
Доленько, зглянься! Рятуй ти мене!

* * *

Враз зачув я рідні звуки
За чужим вікном... На муки
Там заграли «Похорона»
Шумана і Мендельсона —
Пісню ту без слів,
Що колись ти, Ольго, грала,—
І забилося, заридало
Серце моє знов.
З очей сльози полилися,
Світ туманом застелився,
І душею я побачив
Ясно-ясно так, неначе
Пісню граєш ти.
Білі руки вигравають,
Похапцем перегортають
Нотні листи.
Жалібні та журні звуки,
Плач душі, таємні муки,
Ніби болісне останнє
З щастям і життям прощання;

Ніби грізний час
Зараз нас обох ударить,
І розіб'є пута-чари,
І розлучить нас.
Ти страждала дні і ночі,
Не було терпіти мочі!
Нишком плакала — не з болю,
Плакала за свою долю,
Не могла заснуть:
«Ще одна чи дві хвилини,
Прийдуть люди — і з хатини
Мене понесуть...»
А проте мене втішала,
Щиросердно запевняла,
Що одужаєш, зазнаєм
Знов розквітлого розмаєм
Щастя на землі.
Я й тепер ще чую тихий
Голос твій і слово втіхи:
— Дні минуться злі,
Любий мій, не лий-бо сльози,
Пронесуться чорні грози.
Час-бо лине надто скоро,
І твоє минеться горе,
І нудьга твоя!
Не вбивайся так журбою,
Я витаю над тобою,
Біля тебе я!..

Персіянські мотиви

* * *

Красо жіноча. Ти чудовна!..
Найкраще з світових чудес!
Що вряд з тобою місяць повний
І зорі бархатних небес?!

Ти є таланний дух природи,
Як витвору його вінець,
Щоб поклонявся довгі годи
Закоханий в тебе співець.

Любов, натхнення — що співцеві
Ще більше треба?.. Ти сама
Це знаєш, в житті цій хвилевій
Нічого ліпшого нема.

В саду нічному соловейко
Хіба б так зрушливо співав?
Хіба б витягував він шийку,
Коли б другиню не кохав?

Скажи мені: чом, зореока,
Ти в горниці сидиш одна?
Коли призор це чи уроки —
Добуду пільгу з моря дна.

А мо', поїхавши на прощу,
Тебе муж в хаті зачинив?
Він споглядає святі мощі,
Тобі ж світ сонечка затьмив?

О, невеликі то напасті,
Як в хаті жінку муж замкнув!
Я знаю засіб: любку вкрасти...
Цього б не вмів, то хто б я був?!

* * *

Я ясно бачу й добре знаю,
Гаразд і чулим серцем чую...
Не сплю всі ночі, сновигаю,
Міркую все: чи порятую
Кохання й допоможу горю?
Бо племінь серця спопелити —
Це погасить на небі зорі,
Це загад сонцю: хай не світе...
Не винен я! Хіба влещав я
Чи зманював тебе і зводив?
Хоч клекотав, але мовчав я,
Відважних слів я не знаходив.
Чуття нестримне перелити
Я на любов отця і брата
Змагавсь, але себе здолати
Не зміг. Потуги марна трата.
Звитяжець я десь нещасливий!
Бо з першої з тобою стрічі,
Як вибух полум'я бурхливий,
Влилась краса твоя у вічі...
Тож устоньок твоїх коралі,
Коли не цілувать, — хоть слово
Хай мовлять: як нам бути далі?
Я знаю, ти арбаб ¹ не зрадиш —

¹ Арбаб — хазяїн, муж (прим. автора).

У цьому твої чари й сила,
Красою й чепурністю надиш,
Цнотою й честю всім ти мила!
Ні слова ж більш! Я присягаю:
Я тішитимусь тільки оком.
Але чи серце я втримаю?
«Худая бемен комак бокум»¹.

* * *

Не ваблять мене ті столиці,
Не ваблять двірці і палати,
Не ваблять мене скарбівниці,
Ні долари, ані дукати.
Нехай там виковують людям
Свободу і щастя задарма.
Хай праці немає там суддям
І знесли кайдани і ярма.
Щасливі хай в раї тім люди...
Та щось мене в рай той не мане.
Я — грішник і з Решта² нікуди,
У Решті хай час мій настане.
Мій любий провулок вузенький!
Низесенька хвіртка привітна!
І двір, де будинок старенький,
Де квітне троянда тендітна,
Й водойма кахляна з мальками,
І милий в садочку куточок —

¹ «Господи, допоможи ти мені» (*прим. автора*).

² Решт — адміністративний центр іранської провінції Гілян.

Ракитник, гранати з квітками,
На ганку Лейли є видочок...
Ні! Решт не покину ніколи!
Не рушу я од чарівниці!
Ні, серце в столицю не воле,
Не манять мене ті столиці!

* * *

Я чую скарги і докори —
Нема гірш краю од Гіляна,
Там вічно в млу повиті гори,
Вогкий там клімат, дощ, тумани,
Лиш влітку страшне, згубне сонце,
Як жар, пекуче — у віконце
На кару й муку вам загляне.
Мені ці нарікання — диво
(Нехай цього ніхто не знає),
Божусь вам: це несправедливо...
Щодня-бо сонце ясно сяє,
Щодня воно велично сходе,
Щодня Лейла моя приходе,
І вся душа моя співає.
Рум'янець ніжний прикрашає
Її вид матово-срібlistий,
Як ген ті гори покриває
Сліпучо-білий сніг пречистий.
А хто не вірить, хай додому
До мене прийде — і сірому
Осліпить саяво променисте,
І скаже він:— Співцева ліра
Нам щиру правдоньку віщує,

Бо сонечко — світило мира —
Щодня у лірника гостює.
І повно щастя й благодаті,
Й кохання подих в його хаті.
Він любить — тим в зимі веснує...

* * *

— Останься у мене до ранку,
Розваж моє серце сумне,
Хіба не моя ти коханка
І більше не любиш мене?
Уранці піду я до тата,
Одсиплю дукатів сто мір —
Де дзвін роздається дуката,
Там справа іде на примір...
Хай їде на прощу непутній —
Позбавить вас бешкету й чвар...
Твоїй же матусі привітній
Куплю я панчішки, киптар,
Куплю їй шовкові чадури,
Сережки й намиста разок,
Мо', цим я зруйную всі мури
Й почую від неї: «синок»!
— Мій любий, навіщо докори?
Ти знаєш, тебе я люблю.
Та знаю: чатує нас горе —
Себе і тебе погублю.
Клопочеш за тата і маму.
А муж мій? Про нього забув?!
Купив він мене замість краму —
За двадцять туманів добув.

Натішившись, крамар покинув
Мене і подався в Тебріз ¹,
Бо й там має жінку й дитину...
Й з Тебріза десь безвісти слиз.
Дізнає про нас — жди опаски:
Тут добре він знає коран...
Розірвуть нам серце на частки,
Бо тут не Європа — Іран!
Коли б же ти був не чужинець,
Не знало б серденько труси...
Хіба що Ахуну гостинець
Та дещо муллi піднеси...
— Гей, еврика, любко, ідея!
За злото спасемо наш гріх!
З ним можна і тее і сеє!
Не біг, знать, поміг нам, а міх!..

* * *

Лейла, твоя усмішка —
То молодість ясна,
Що надить, мов ромашка
Весняна, запашна.
Видок твій — то ще треба
Таких шукати чар:
Як синь весела неба
Проміж біленьких хмар.
Твій любий голосочок —
Як зграя пташенят,
Що злинули в садочок
Й на вишні сіли в ряд.

¹ Тебріз — місто в іранському Азербайджані.

А лад твоєї мови,
Як горлиця, гуде,
Що, нудячи з любові,
В тінь голуба веде.
Горять твої очиці,
Коли в вечірню тінь,
Немов на крилах птиці,
Ти линеш в мій курінь.
І жваво, мов горобчик,
Стрибаєш через тин:
Чи дівчинка, чи хлопчик...
Та празник нам один...

* * *

Немов у скрині скарбівничій,
В кутку окремім, таємничім,
На дні душі моєї світе
Мій скарб: перлини-самоцвіти...
На нім висить замок мовчання.
Лиш знаєш ти, обожування
Моя красо, моя богине,
І більш ніхто, хоч до загину...
З тих перлів я тобі одіну
На шию твою лебедину
І на чоло твоє срібliste
Вінець блискучий і намисто.
А ще із кованої скрині
Червоні вийму я і сині
Шовкові і парчові стрічки,
Панчішки, срібні черевички,
В квітках сорочку із батисту,

Що груди твою схова перлисту,
Червчату плахту з камінцями,
Корсет атласний, з китицями
Тонку гаптовану запуску...
І знов побачу рідну казку —
Полтавщини моєї чари,
Про котрі серце завше маре...

* * *

Червоним золотом сіяє
На заході гаряче сонце,
За луг сідає й посилає
Останній промінь у віконце.
Я вибіг з хати, знявсь на гору —
На сонце довше наглядітись,
Зненацька у вечірню пору
Мені з тобою спало стрітись.
Лягло велично сонце спати,
В природі все немов заснуло,
Налагодився я до хати,
Аж сонце в очі знов блиснуло.
Це ти, о сонце моє ясне,
Чи диво це чарівне сталося?
Тоді, як сонце в небі гасне,
Тут на землі моє зайнялось
І золотом заблискотіло,
І ранок знов блиснув чудовий,
І серце знов спалахкотіло,
Як змолodu, — бо од любові...

1925—1927

м. Решт

ПОЕМИ

ІЛЬКО-ФЛЕЙТИСТ

За оповіданням няні

Нащадок родовитих предків,
В Полтаві жив магнат вельможний.
Такий дукач, такі маетки,
Що вже сказать про те не можна.
Отар тих, табунів, худоби
Та душ людських — і не злічити!..
Зимовий сад — весь склом покритий,
Фонтани, статуї, оздоби.
А двір — один килим квітковий!
А коней — скакунів рисистих,
Карет і бричок кольористих
Для гульбищ і утіх святкових!..

В дворці — високі, пишні зали,
Де сяють пращурів портрети,
Дивозні люстра із кришталю
В дзеркальні дивляться паркети.
Бали, бенкети безустанні,
Гістьми кишіли всі хорони,
Гриміли двох оркестрів громи,
Сіяли зірно панни вбрані.
Лились рікою старі трунки —
Був ними повен погріб панський,
Дзвеніли келихи з шампанським...
В куточку тайні поцілунки.

Музики панського оркестру
Були справдешні артисти,
Дарма, що кріпаки. Маестро
Поставили Ілька-флейтиста.

Станистий і лицем красивий,
Високий лоб, чудові очі.
Балакав мало й неохоче,
Немов дівча, був соромливий.
А як загра, було, натхненно
На флейті тій чи на роялі —
Враз тиша, мертва тиша в залі!
А він, знай, гра, мов приречений.

Він вирізнявся річчю, тоном,
Гаразд поводитись був звичен.
Прозвали його Аполлоном
Та ще Орфеем чарівничим.
І пестували, й шанували,
Запрошували на дуети,
Сказати просто — у лабети
Добродійки піймать жадали.
Та не такої вдачі й стана
Був наш Ілько, він не хитався:
В одну безмірно закохався —
В єдину доню свого пана.

І панна виплакала очі,
Кохаючи, а як не баче
Його удень, не спить вже ночі,
Й збентежено та нетерпляче
Жде того дня, коли обое
Сидітимуть біля рояля,
І, виждавши, щоб не стояла
Й пішла десь геть в свої покої
Приставлена до неї тітка,
Укірливим до нього тоном:
— Я скутила за Мендельсоном...—
І ще прошепче:

— Ось вам квітка,

Сховайте її, як зав'яне,
Верніть мені, я дам другу...
Ховайте швидше, бо хтось гляне,
А там і ще щось подарую...—
І ткнула пальчиком у ноти:
— Тут, мабуть, треба кон фуоко?..—
Він нахилився низенько збоку:
— Еге ж,— з запалом,— грать
аж доти...—

І пальчика її тремтяче
Своею пучкою торкнувся.
А потім сталось... Він незчувся,
Як в довгий-довгий та гарячий
Уста зімкнулись поцілунок...

— О зоре, ясна моя зоре!—
Сказав і квітний подарунок
Сховав на ґрудах.— Горе, горе!..
Що далі буде з нами, боже?..
Чи рівня я, кріпак, вам, пані,
У моїм репанім жупані?..
Невже ніщо нам не допоможе?..
— Впокійся, буде те, що буде,
Лиши, коханий мій, тривогу,
Любов всесильна, дасть спромогу.
І їй не перешкодять люди.

І в заграницю порішили
Поїхати потай, там звінчатись
І спробувати свої сили —
Музикою прогодуватись...
Була у панни покоївка.
Здавалась щира та прихильна.
Але чигала панну пильно...
На лихо, ця вродлива дівка
Ілька безтямно теж кохала.

З кохання аж змарніла дуже,
Йому ж це невтямки, байдуже...
Так от, їй звірившись, сказала

Про замір свій сердешна панна.
А покоївка вмить шепнула
Тітусі. Тіточка до пана —
І враз пожежа спалахнула...
І нишком поскладали в скрині
Усе, що треба, та й в дорогу.
І потай повезли небогу
До родича, що жив в Берліні.
Над тим, кого Орфеем звали
І шанували та любили,
Тяжке позорище вчинили —
В конюшні люто одшмагали

І вигнали. І заподіять
Собі він наглу смерть рішився.
А щоб ту ж мить нудьгу розвіять,
Він до безпам'яті напився.
А там пішло... Щоденно зрана,
Безщасний, плентався до шинку,
Щоб там забутись на часинку
І вгамувать душевну рану.
Уп'ється й стане під парканом,
Щоб з пішоходу не упасти,
Зачне на флейті долю клясти —
Оплакувать свою кохану.

Круг нього люди вже зберуться,
А він, знай, всіх чарує грою,
І слухають — аж сльози ллються...
Хтось похитає головою:
— Дарма, що п'ян, а як він грає,

Душа сердеги лементує.
Невже пак небо не почує
Й, святе, злочинця не скарає!..—
А він за пазуху в торбинку
Сховає флейту й знову піде
До того шинку, тільки ввійде,
Глядь — вже й поставлено плящинку...

Одного разу після шинку
Стояв і грав коло базару.
Зібравсь народ і на ряднинку
Копійки кидав. Раптом Варю —
Це покоївку — він побачив...
Взяла за руку — йти за нею.
Скипіло серце у Орфея,
Почув у грудях жар гарячий.
— Геть, папдюго, а то ударю!..—
Й торохнув флейтою щосили
В лице — аж крівця заюшила.
На дрізки — флейта... Бідну ж Варю

В нестямі звезли до больниці.
А сам —
до шинку й там забувся.
Не стало флейти-жалібниці,
Так на сопілочку добувся.
І вже на дудочці грабиній
Він грав. Казали про те люди:
— Яка душа!..
— Він творить чудо!..
— Він майстер грати й на тростині...—
Отак минали дні за днями.
Прийшла зима, Ілька не стало.
Знайшли замерзлого. Лежала
Сопілочка на нім, руками

Він дірочки закрив. На віях
Застигли крижані сльозинки.
На вус і бороду навів
Морозний вітер злі сніжинки.
В кишені, зм'ятого в конанні,
Знайшли портрета його панни.
Єдина пам'ятка жадана
Про дні незбутнього кохання.
Про панну вість із заграниці
Прийшла, що, не стерпівши муки
Од наглої з Ільком розлуки,
В Італії пішла в черниці...

ЦАР ДЖЕГАН, АБО МАРМУРОВИЙ СОН

Вячеславу Александрову

У Агрі, в Індії — в краю чудес,
Де вічної весни розкішні шати
Вкривають доли, славою багаті,
В краю безхмарних голубих небес
Жив юний цар. Був мудрий, можновладний
І вславлений на цілий Індостан.
Лицем, мов місяць ясний, був принадний,
Коханець всіх. Ім'я йому Джеган.
Багатствам його ні кінця, ні краю,
Розкошував в достатку, мов у раю...

Невтомно дбав про край свій юний цар,
У клопотах вершив діла державні,
Про господарство піклувався справно,
В палаці лад давав, як домонтар.
Немов квітник, щасливий край пишався.
Народ у згоді та в гаразді жив.
Від ворогів хоробро одбивався.
Заведені порядки щиро чтив...
Розважувався цар більш вечорами
За спіркою гарячою з ламами.

Лами доводили йому, що біг
Є дух святий, всесильний, всюдисущий,
Без краю, без почину — невмирущий;
Що в світі між людей найтяжчий гріх —
Ганьбити віру й бога відцуратись,
Що бог закони нам моралі дав,
А як законами користуватись

І хитрий вузол заборон і прав
Розрубувати в метушні щоденній,
Навчити мають нас браміни вчені.

А цар:— Як світ постав і чом Земля
У всесвіті нестримано літає,
Цього ніхто напевно ще не знає,
Бо все покрила вічності імла.
А те, що світ стоїть мільйони років
Й кінця нема — я тверджу без ваги:
Бог не творив отих шести уроків,
Коли життя розквітло навкруги.
Виходить, бог ваш зовсім не всевладний,
Він сущий нетям, безглузд безпорадний!

Не інак все є байка й маячня,
Що про шість днів глаголить нам писання!
Й довести невідступне намагання,
Що чоловіка бог створив,— брехня!
Вірніш, либонь, навиворіт все буде,
Що бога чоловік собі обрав.
Тому у вченні сам Сіддарта-будда
Істоту, богом дану, відкидав.
А щоб чотири правди роздобути,
Порвав оман людських злотисті пута...
Щодо моралі, то одна хіба
Вона в людей — довічно і повсюди?..
Як різні є краї, так різні й люди
Живуть на світі. А нова доба
Породжує й нові життя умови
І відповідно їм нові скрижалі,
Нові для всіх закони й установи,
Аби утверджувати міць моралі.
Те, що сьогодні ми за вчинок маєм,
На завтра як заслугу вихваляєм...

Кохався цар ще в ловах на коні
На тигра й лева по гірних площинах.
Та часто, мов находила причина,
Вдавався в тугу він. В такії дні
Державних справ, розваг і втіх цурався.
Сумний і мовчазний, на самоті
На день, на два в покоях замикався
І нудивсь, думаючи об житті,
Немов переживав невітшне горе.
А то про себе раптом заговоре:

«Чому,— питавсь,— я думаю над тим,
Над чим мій царський сан не дозволяє,
І чом душа у потемках витає?..
Хіба діла й життя моє — не дим,
Що зграйними рожевими клубками,
Осяяними полум'ям зорі,
У обрій в'ється — злитись з небесами
І там без сліду зникнути вгорі?..
Де ділись дивний Вавілон, Пальміра?
Всі сім чудес — сумних віків офіра?

Великого Іскандера де слід,
Що списками узброєні фаланги
Довів, одважний, до самого Гангу
Священних вод і весь культурний світ
Завоював? А де його могила?
Який цар приклад з мудрих брав і де?
Кого з царів історія навчила?
Який із них за правдою іде?..
Усіх жага дратує: не прогавить
Й себе хоч чим, а за життя прославить.

Хоча б і я! Що варт стезя моя?
Що слави блиск і дзвін хвали й моління,

Коли вже через два-три покоління
Пустий лиш буде звук моє ім'я?
І що любов юрби?.. Юрба свавільна,
Вона, як у степу суха трава,
Спалахувати ненадовго схильна,
Від чого чадіє лиш голова.
Сьогодні — цар я й саном цим пишаюсь,
А завтра, глядь, вже голови рішаюсь...

Як став царем я? На престол як сів?
Так само, як віддавна вже немало
Гвалтівно на престоли посідало
Царів, султанів, шахів, королів:
Петля, кинджал, у келиху отрута,
Чи голодом у башті заморить,
Чи в льох вогкий на ланцюги прикути,
Аби суперника відсторонить.
В усіх двірцях свої криваві драми,
І на усіх порфирах крові плями!

О мій Селіме, рідний брате мій,
У сні убитий саме в мент, як марив
Про багряницю й можновладдя чари,
Витаючи в чаду рожевих мрій!..
В очах завжди стоїть твоє видіння,
Завжди я чую твій останній стон!..
Ніщо, ніщо не дасть мені спасіння!..
О сан проклятий! О проклятий трон!
О клята доля — будь царського роду!
Чому я не простий є син народу?!

О, як завидую сільським людя́м,
Що вдосвіта встають і — за роботу,
А ввечері, скінчивши всі турботи,
Вертаються додому і дітя́м

Гостинчики приносять, а дружині
Любов і ласку щиро перед сном.
І лагідна гутірка у хатині,
Мов ластівочок белькіт над вікном.
І, вгамувавшись, спочивають тихо,
Не відаючи ні тривоги, ні лиха».

Отак, бувало, як обгорне сум,
Одно, знай, думає про вчинки злії...
Що далі, то все важче серце ние
Під каменем сумних, скорботних дум.
А то, бувало, раптом перед очі
З'являлась постать дивної краси,
Вчувався милий голосок дівочий:
«Юнець, чом волю серцю не даси?
Той, хто зачав закони існування,
Той в серце нам вложив і міць кохання.

Тож молодощі марно не губи.
Не гребуй ти ні чарами природи,
Ні звабами дівочої уроди:
Знайди достойну й міцно полюби!
Та не гордуй дитям простої хати,
Звичаям панським ти не потурай,
Уміють щиро й в хатоньці кохати,
Сієє й там жаги палкий розмай.
Не марно до діброви линуть бджоли:
Миліш краса, не займана ніколи!..»

Одного разу з ловів цар вертавсь
Та по дорозі десь набрів слобідку.
Припало це ополудні, в обідку,
І люд увесь, що дома був, збігавсь
На свого можновладця поглядіти,
Царя Джегана щиро привітати.

Зібралися мужі, жіннота, діти,
Доземно стали ревно припадать.
Цар також на «день добрий!» всім

вклонився

Й з усмішкою на підданців дивився.
Стояли коло хати у воріт
Матуся й дві дочки в шанобі гождій,
Минуло старшенькій п'ятнадцять, може,
Гарнесенька, як майський рожан-квіт.
Видочок не милован, не цілован.
А очі у оправі довгих вій
Мов зорі сяють. Погляд зачудован
І радісен — це ніби з казки їй
З'явився, з неба впав орел захмарний,
В блискучій зброї лицар світозарний.

Джеган зирнув, і вмить спинив коня,
І глянув на дівчину пильним оком.
Знітилася, аж зашаріли щоки,
Що так зорять на неї в сяйві дня.
Проте царська увага серце гріла.
— Як звуть тебе?— спитав її Джеган.
Одкрила устоники і відповіла:
— Ім'я мені дали Арігаман.
— Де ж той, що породив таку дитину?
— Помер татусь, полишив сиротину...

— Ти, певне, знаєш — більше виграє
Чарівна квітка у вазоні гарнім.
І я скажу в передчутті немарнім:
Вазон для квітки — серце то моє.
Збагнуть цю річ pomoже мати рідна..
— Окрім вазона, ще й свята роса
Любові й ласки квітоньці потрібна,
Тоді розжевріє її краса.

— О, суть твоєї спритної відмови
Тобі вінець цариці уготове!—

Сказав Джеган і як стріла майнув.
І здивувались жителі слобідки:
Яке то чудо?! Й щастя таке звідки?
А за слобідкою й народ загув:
Джеган наш мудрий з полювання в гості
В якесь сільце гірськеє завернув
І там у вдовиній хатині простій
Дівчину-квітку в жони назирнув.
Народ радів, та не раджі двірськії,
Не справились у дочок їх надії...

Збентежений вернувсь в палац Джеган,
А перед очі любонька снується.
І дивним раєм світ йому здається,
А в раї тім вони з Арігаман,
Що юною красою гордо сяла,
Неначе в небі вранішня зоря.
Двірська челядь вже не пізнавала
Свого повеселілого царя.
Він вже не замикавсь в своїй світлиці,
Був радісний, ласкавий, яснолиций.

Жаданий день настав, Джеган женивсь.
Було бучне для всіх весільне свято.
Цар милостей надарував багато,
Бо й сам на святі вволю веселивсь...
Арігаман задля Джегана стала
Утішним благом, сонцем його днів.
Вона ж за ним і горенька не знала,
В душі вогонь кохання пломенів.
Купалися у щасті молодята,
Немов у любій парі голуб'ята.

Все йшло, як прирікає часу плин.
Життя в палаці квітло гармонійно.
Джеган діла державні правив рвійно,
Не відаючи зжурених годин.
Та раптом вість,

мов «квітонька понесла»...

Вона все ширилась, загув майдан,
Простолюд славив: донечка їх чесна,
Їх зіронька, їх квіт — Арігаман —
Наслідника цареві подарує,
Так серце їй схвильоване віщує.

І справді, мов небесне янголя,
Цариця породила — не дитятко.
Вістун прибіг і до царя:— Хлоп'ятко!..—
А по хвилині другий... Як земля,
Стуманений і темний:— Найясніший!..
Велике горе в нас!.. Як світ стоїть,
Ще на людей не падав грім грізніший!..
Мерщій до спочивальні, там... Біжіть!..
О, краще б мені зараз тут померти,
Ніж бути чорним вісником у смерті!..—
Джеган з розпуки, мов найшла мана,
Нестямно закричав на всю світлицю..
Так лев, що вгледів мертвою левицю,
Реве, аж в горах котиться луна.
Коли б над царством трус землі пронісся
І прірва проглинула Агру враз,
Здійнявши пил під саме піднебесся,—
Той трус Джегана так би не потряс,
Як вість, що серце вразила жахливо
Тоді, коли сподівана, щаслива

Часина збулась і Арігаман
У муках тяжких ненечкою стала...

Прибіг... Його лебідонька лежала
Безрушна — його доля і талан!
Припав до ніг, закрив лице руками,
У грудях билися ридання злі,
Та він з жалю лиш ворушив устами,
Випліскуючи зграї скорбних слів:
— Арігаман!.. Навіки заніміла...
Переді мною бездиханне тіло.

Арігаман!.. Не попрощавшись, враз?
Замовкли твої устоники співочі!
Померкли, згасли зорянії очі,
Мов промінистий у вогні алмаз!
О вимріяне щастя! Де ти ділось,
Де дружнє щастя, що так розцвіло
І, як досвітнє небо, розгорілось?
Де щастя те?.. Його як не було!
Неначе підхопило вітром буйним,
Самумом суховійним і отруйним!..

Погасло сонечко, зав'янув квіт,
Усе затьмили мстиві чорні хмари.
Як сон, минулися кохання чари.
Що ж варт життя моє і цілий світ?
Нащо краса й природи дивні шати,
Багатство і коштовностей скарби,
Казкові у дворці моїм палати,
І влада, і навколішках раби!..
Ще вчора заздрили і люди, й боги,
А нині я — як старець той убогий.

Душа спустіла, весь я скам'янів,
Тяжка жура побіля серця нудить...
Та замість плачу, хай ніхто не судить,
На бога гримаю, бо душить гнів:

Як винен я, то за мою провину
Мене ти й притягай, мене й карай!
А ти згубив дружину безневинну!
Чи не за те, що привела у рай —
Не в божий, вигаданий та брехливий,
А в рай земний, надіями правдивий.

Арігаман!.. Творіння ти вінець!..
Ти принесла з собою втіху милу,
А в мене що знайшла?.. Тобі в могилу
Перетворився пишний мій двірець.
В званні цариці щастя не придбала,
І я тепер мов зраджений чернець.
О, чом ти хату на двірець змінjala,
Чом я на хату не зміняв двірець?
Арігаман, улюблена дружино,
Невже тебе покласти в домовину?!

Лебідонько моя, тобі я храм
Над саркофагом споруджу прекрасний,
Де з упокоєм, мій світочок ясний,
Спочинеш і де опліч ляжу сам.
Красу твою я вслаблю, возвеличу,
Поставлю над тобою мавзолей
І образ неземний увіковічу
У пам'яті посмучених людей.
Будуючи тобі храмове чудо,
Я невідлучно біля тебе буду...

І заходивсь, не гаючи і днини,
Джеган здійснять своє палке жадання.
Лиш зачалось знаменне будівництво,
Як чутка облетіла всі долини.
Прекрасне диво ревно мурували
Майстри-умільці щось сімнадцять літ.

Сюди з Джайпура справно доставляли
Землі пожертву — мармур і граніт.
А над всіма, мов на судні стерничий,
Стояв і правив діло будівничий —

Найстарший, наймудріший — сам Джеган.
Дні, місяці і годи він труждався,
Про все невсипно дбав і турбувався,
Аби здійснити вікопомний план:
Злучити зграйно велич з простотою,
В безживний мармур удмухнуть живий
Кохання подих й штучною габою
Оздобити чертог душі святий.
Велика у кохання творча сила,
Вона всі перепони побідила...

Здаля біліє пишний мавзолей,
Мов снігова вершина Гімалаїв,
А вдосвіта він мов огнем палає,
Так, що не можна одвести очей.
Прикраси з камнів дорогих, кольорних...
У круглих вікон обід і лутки
З гарячих смуг і кахлів густо-чорних,
Над ними мріють різьблені вінки.
А стіни й баня з мармуру срібlistі,
Мов місяць уповні, так білі й чисті.

Із скарбівниці брали, як посąg,
Дорогоцінні й гожі самоцвіти,
Щоб вічно над коханою горіти
Могли, завітчуючи саркофаг.
А в осередку храму самотою
Поставлено капличку із шатром,
Завитим мармуровою різьбою,
З прикрашеним коралами чолом.

Притулок дум і спогадів сумливих,
Видінь солодких, марев чарівливих...

Відчув Джеган, знеможений вкінєць,
Що дням його життєвим край надходе,
І скликати заступників народу
Звелів до себе у царський двірець.
Покликані зібрались в тронній залі.
Поважні, в більшості похилих літ.
На лицях вираз суму і печалі:
Лаштується кумир їх на той світ.
Всі посідали на килим розкішний,
Що долі, мов квітник, лежав утішний.

Тут хутко вбігли в залю вістовці,
За ними з джурами Джеган поволі.
Всі вдарили чолом. Джеган сів долі,
А не, як сану личить, на столці.
— Вітаю вас, представники народу,
І дякую, що зволили прийти
Мені на любу й приятну догоду...
Я, може, швидше досягну мети:
Погомонім, і серця біль вгамую,
Потік тривоги щоденних загальмую...

— Ласкавцю наш, ти мови простоту
Даруй мені... Душа твоя сумлива
І голова від дум забарних сива —
То й наша скрута, знана достоту.
Рука ж твоя нам владу достачає,
Ти дбаєш, хлібна щоб була земля,
Щоб щастя на землі цвіло безкрає...
А занесеться ввись яке гілля —
Ламаєш пріч чи схилиш вниз моторно,
А корінь оголивсь, рука твоя підгорне...
То простий камінь, а не самоцвіт

Руйнується під колесом точила.
А велетню дана велика сила
Стерпіти бід життєвих тяжкий гніт...
Владарю мій, як вчув який нестаток
В словах моїх, будь ласка, не зважай.
Пробач, десятий плине мій десяток.
Моїм язиком мовить цілий край,—
Промовив речник сивий, найстаріший.
І відповів статечно найясніший:

— Спасибі, діду, за твої слова.
Я справді дбав, щоб край наш був
збагачен.

Та кожному із нас свій вік призначен,
Хоч кожен на безсмертя упова...
Зібрав я вас, щоб волю мою знали...
Тож слухайте... Від прадіда я трон
Наслідував, а з ним і ви припали.
І царював... Неначе тяжкий сон...
Нехай отут себе спитає кожний:
Чом з вас ніхто,
а я — ваш цар всеможний?

І відкіль поділ цей межі людьми?
Чи це не кривдне вікове безправ'я?
Над цим усе життя в журі гадав я...
Морочать нас браміни і лами:
Мовляв, закон буття нам даї од Будди,
Мовляв, він сам закон той написав.
І нас повили мороком облуди,
Хоч Будда, їм наперекір, навчав:
Зректись законів, втіх, розкошів, влади,
Бо через них усі жалі і вади.

В шуканні суєтних основ буття
Я мізкував, і бився головою,

І мучивсь, не знаходячи спокою,
Марнуючи по крапельці життя.
Та все ж збагнув, упевнився, що мушу
Покаятися щиросердно всім,
Щоб упокоїти сумління й душу
І волю дати тайним думкам своїм...
Я чую повів крил моєї смерті,
Ворота в небуття мені одверті...

Після стількох самотніх марних літ
Я тільки перед сном вбачив світло,
Тому раніш, як на нове я житло
Переберусь, завважте мій завіт:
Остерігайтесь споруджати трони
Й церкви!.. Жерців позбудьтесь і царів!
Дотримуйте лише людські закони!
Не слухайтесь лжевчених мудреців!
Нема царя й закону над природу
І мудроців над мудрощі народу!..

Як кіль з стерном судну прямують хід,
А яблуні в саду тримають палі,
Так цар чи жрець вигадують скрижалі
Такі «міцні», «щоб не хитавсь нарід».
Брамні ж утовкмачують народу,
Щоб вірував. Мов, за земний терпець
Десь там, бач, виблагають нагороду,
Аби приносив пильно тут ралець,
Аби покірно чтив їх настанови
І ні словечка проти них не мовив...

Не так спирається на бога жрець,
Як на помазанця сваволю й силу,
Бо той піддержує жерцю кадило,
А жрець помазанцю мастить вінець.

Тим не творить собі у небі бога,
Не споруджайте його й на землі.
Нехай душа у вас не буде вбога
Й наосліп не живе у чорній млі.
Чи з камня витесан, чи з срібла злитий,
А бог лиш те, що для обробки вжито.

Яких богів вже не було в людей!
Та й досі ще — яких тільки немає!
Одним зійшов бог на горі Сінаї,
Щоб на колінах трепетав плебей.
У других в сина втілювався бог-тато
І вже святим Христом чи Спасом став,
Та на хресті цього Христа розп'ято
За те, що сином божим ся назвав.
І диво: тато сина на Голгофі
Сконати допустив в тяжкій скорботі!

А то, бува, за бога чтять ще твар:
Чи білий слон, чи крокодил, гадюка,
Чи інша там жахлива тварюка
Над совістю людською — мстивий цар.
Єгиптянин обожував втілення
Озіріса у чорного бика,
Вимолював у нього одкровення
І ліки для душевних ран шукав.
Є боги-ідоли (в поганській вірі),
Котрим людей приносять на офірі.

А як придумав бога Магомет —
Святої Мекки паросток кебетний?..
Цілком людяний бог, а не аскетний,
Бо й сам він був не дурень, не аскет...
Як став з прикажчика пророком
І Хадиджу-газдиню поховав,

Став на красунь накидувати оком
Й сімох собі в підложниці забрав.
Своїм прихильцям стільки ж брать
Дозволив,
Ще й обіцяв у раї гурій голих...

Найліпші боги, храми й олтарі
Були у еллінів — признать це треба.
Жили їх боги не в чертогах неба,
А на Олімпі, на святій горі.
Завжди там весело було та бучно,
Нектар черпали... Щоб безсмертним быть,
Амброзію вживали... Щоб не скучно
Було, схилялись на жіночу грудь.
Тим-то з-за полуниць, кисличок, гречки
У них зчинялись бучі, суперечки.

Давно мовчить Олімп. Поглинув час
Діяння міфових богів. Безмовні
Сліди руїн од храмів, а жертовний
Огонь, що в них палав, давно погас.
Так зникла чарівна краса поганства
Античності, і вплигло на світ
Пісне, сухе й незграбне християнство,
Котре за останні сотні літ
На тьму розбилось сект, що проміж себе
Злобують без користі й без потреби.

Або царі!.. Та з давніх вже давен
Вони однаковісінькі повсюди:
Круг них раби, лакизи, лизоблюди
Роями в'ються кожен божий день.
На думці в них — заміна ката катом
І двораком — тямкого дворака,
А то убивство брата рідним братом,
Жоною мужа для свого любка...

А над поспільством їх «орли» шугають
Й понурі голови людям довбають.

А як царі — державнії мужі —
Собі гучної слави добувають?..
Війною!.. Хиžo й нагло нападають
На непокорені краї чужі
І, уярмивши під свою державу
Чужі на мову й віру племена,
Шалено чинять оргію криваву,
Щоб повнилася царська казна.
Ще силують народ свій, щоб подушне
Носив стократ безмовно і послушно.

А там, де прокотився смерч війни,
В сплюндрованих і знищених країнах,
Клянуть недолю люди на руїнах,
Чому в живих zostалися вони...
Пожежі спопелили їхні хижі,
А меч повирубав людей у пень,
Нікого не минули звірі хижі:
Ні немовлят, ні стариків, ні нень.
Де красувалося життя буяння,
Там сум жахливий, стогін і ридання...

Насильство — це знущення над людьми!
Різня ватаг, здичавілих загонів,
Зневага й глум з моральності законів,
Грабіж залитих кров'ю і слізьми
Земель, що почорніли від наруги,
Підкорення звоєваних рабів,
Яким один талан — конати з туги,—
То все є примха всильників-катів.
А вся їх дута і велична слава —
Розправа з людом люта і кривава!..

Що вимовили вам мої уста,
Ви не дивуйте. Будду, Соломона
Згадайте! «Слава, влада і мамона —
Все суєта і тільки суєта!»
Ці думи — гніт нестерпний, що до болю
Мене томив. Оце їх вам одкрив
І, наче випустив пташа на волю,
Сам вільний став, щасливий — я оджив.
І я бажаю, щоб, як я сьогодні,
Були і ви: щасливі та свободні!

Шануйте волю, як гірські орли!
Губіть насильство, щоб самим не згинуть!
З раджами не дружить — гадюку вкинуть,
Які б вони ласкаві не були...
Всі замки, всі поля, ліси й діброви —
Це ваше горювання... Все беріть!..
А що наслідник є царської крові
І по закону він... Про це мовчіть!
Не признаю такого я закону!
Я одрікаюсь од царського трону!

А син мій — рідна кров Арігаман,
Вона ж сама — простолюду дитина.
Відтак народу буде й він за сина,
Найвищий буде то для нього сан...
Беріть і користуйтеся по потребі
Усім держави вашої майном.
В добрі живіть! Не ждіть добра на небі!..
А пам'ятник, що Мармуровим сном
Прозвав я, доглядайте до сконання.
У нім краса, кебета й міць кохання...

Замовк Джеган, з полегкістю зітхнув.
Усі навкруг задумано сиділи,

Схиливши голови. Мов скам'яніли...
Джеган на них ласкаво позирнув,
Помітив заклопотанії лица
І дідові:— Гей, ну-бо, стариган,
Радіти треба всім, а не журиться.
Ти мудрий, підбадьор же громадян!..
— Хай буде воля нашого Джегана!
Хай буде йому благосна нірвана!..

А вам, громадо чесна, зичу я,
Щоб ви у гурті спадщину безцінну
Не обернули швидко у руїну,
Щоб не вчинили на взір гульця,
Котрий добро, що придбано батьками
Й йому дісталось яко спадкове,
Хутенько промантачить з друзяками,
А там, гляди, приبلудою живе.
І пам'ятайте: лиш тоді громада —
Великий чоловік, як править рада...

Скінчивши свій сновидно-дивний храм,
Джеган не знав, чим розважати горе,
Постарів, натомилось серце хворе,
Недовго нудився, помер і сам.
І мавзолей той під шатром ховає
Джегана і Арігаман навік.
Краса його дивозна виявляє
Зразок і доказ всім, що чоловік
Підноситься на невмирущі твори,
Як разом з генієм любов моторе.

Спить чудо в завороженім мовчанні —
Заснули у довічному єднанні.
Спить мавзолей, в нім квітка і вазон
Це Тадж-Махал, чи Мармуровий сон.

Здаля сюди і їдуть, і приходять...
Здивовано стоїть юрба німа...
Любують дивом і очей на зводять,
Уражені грайливістю ума.
І кожен скаже вдячно в тихім слові:
«Правдивий пам'ятник краси й любові!»

ЕПІЛОГ

З чого тут більше дивуватись нам:
Чи з мавзолею — дивного утвору,
Чи з ясномудрого Джегана взору,
Котрий облуди й трону зрікся сам?
Він ще, прозрівши, допоміг і люду
Прозріть і збутись вікової тьми,
З очей обдурених він зняв полуду,
Рабів зробив свободними людьми.
Тож чи не час, щоб з нього взяла привод
І решта вся усильників-паливод?!

Коли ж зробити це їм не в снагу —
Отим князям, монархам пухкотілим,
То чи не взять народам роз'ярілим
На свої плечі цю святу вагу
Та всіх катюг і харцизяк позірних
Згубить, щоб визволитись із ярма!
А що жерці утратять благовірних
В двірцях заступників своїх — дарма!
У них є бог, котрий їм за цю страту
На небі щедрю піднесе заплату.

ПРИМІТКИ

Рукописна спадщина К. Білиловського невелика. Крім поезії й перекладів, він пробував свої сили в драматургії і прозі. Деякі його оповідання друкувалися в часописах «Труд» (Київ), «Южный край» (Харків), «Зоря» (Львів) тощо. Виступав також з рецензіями, критичними розвідками й кореспонденціями.

Коли упорядник почав розшукувати автографи Білиловського, до його рук потрапив передусім сімферопольський архів поета. Основу архіву складали об'ємиста чернетка автобіографічних «Споминів»; зшитки з поезіями, переписаними од руки, причому з багатьма втраченими сторінками; копія передруку тих же зшитків, також з чималими пропусками сторінок; кілька варіантів окремих творів, переписаних олівцем, з правкою і скороченнями; друкований на машинці одноактний шкід, написаний Білиловським за радянських часів десь на початку 20-х років. Закінчений вигляд мали лише копії нового передруку перекладів поета з Гете, Шіллера і Гейне, циклу «Персіяніські мотиви» і кількох віршів, у тому числі «Світовий чад». Та ще окремі рукописні розвідки і доповіді, що їх виголошував Білиловський у радянському клубі м. Решта.

Для того, щоб склалося повніше уявлення про Білиловського, цього було замало. В архівах Москви, Ленінграда, Києва, Риги, Дніпропетровська, Чернігова, Львова, Одеси, Петрозаводська, Сімферополя та інших було знайдено чимало листів поета, кілька віршів і автобіографічних матеріалів, дуже важливих для характеристики його світогляду й творчої еволюції.

До цього видання включено кращі оригінальні твори Білиловського з його поетичної спадщини.

ПЛИН ЧАСУ

Пісня поета. Серед відомих автографів Білиловського вірш наведено у листі до Д. Яворницького від 24 січня 1895 р. Надруковано в альманасі «Складка», 1896, сс. 114—116.

З Альпів. Написано наприкінці 80-х рр. XIX ст., коли Білиловський учився у Віденському університеті. Вірш входить майже до всіх антологій і збірників, упорядковуваних як до революції, так і в наш час. Уперше надруковано в альманасі «Складка», 1887, с. 217.

Клим Ганеба. Вперше надруковано в альманасі «Складка», 1887, сс. 82—84. Вірш користується широкою популярністю, входить до антологій і збірників, що видаються на Україні.

Батир Умбай. Уперше під назвою «В степу» надруковано в альманасі «Складка», 1896, сс. 56—60. *Батир* — лицар, *білої кістки* — благородний, *калим* — посаг, що мусять азіати платити за жінок (*прим. авт.*).

Остання пісня. Уперше надруковано в альманасі «Складка», 1893, сс. 69—71.

Завіт. Уперше надруковано в журналі «Дзвінок» (Львів), 1891, ч. 6. Присвята синові поета В. К. Білиловському (1885—1947), за радянських часів докторові технічних наук, професорові ряду московських вузів.

Переселенці. Публікується уперше за автографом, що зберігається в Дніпропетровському історичному музеї (ДІМ), ф. 955/88, з перенесенням окремих художніх деталей з останнього авторського варіанту.

З Швейцарських Альпів. Публікується уперше. Із циклу «Спомини», з розділу «Швейцарія».

У батьківському краю. Публікується уперше. Із циклу «Спомини», з розділу «Україна».

Вільгельм Тель. Публікується уперше. Із циклу «Спомини», з розділу «Швейцарія».

«Тимчасові» запорожці. Публікується уперше за авторграфом, що зберігається в ДІМ, ф. 955/108, сс. 2—5. Це один з авторських відступів незакінченої поеми. В його основу, можливо, покладено справжні події, свідком яких поет міг бути в Одесі, куди їздив у службових справах, або в Києві. Таких жовто-блакитних «запорожців» Білиловський бачив і в Криму, бо в Севастополі у червні 1917 р. було утворено місцеву «українську» раду, на чолі якої стояв «комісар» підпоручик Величко. Севастопольська рада прагнула підкорити своєму впливові Чорноморський флот і прибережні гарнізони.

Астрономічна екскурсія. Публікується уперше.

Світовий чад. Публікується уперше. *«...Не герой «Панами»* — Слово «Панама» стало синонімом для визначення великих політичних і фінансових махінацій, пов'язаних з підкупом урядових осіб. Виникло під час скандальної справи французької акціонерної компанії, яка у 80-ті рр. XIX ст. взялася прокласти Панамський канал, щоб з'єднати Атлантичний і Тихий океани. Щоб приховати своє тяжке фінансове становище, компанія підкупила групу французьких міністрів, депутатів парламенту тощо. Банкротство компанії 1888 р. потягло за собою розорення близько півмільйона дрібних власників акцій. *«Поки писатимуть келлоги пакти».* — Пакт Келлога — Бріана — міжнародний договір, підписаний у Парижі 27 серпня 1928 р. представниками 15 держав. Дістав назву від імені його ініціаторів французького міністра закордонних справ А. Бріана і державного секретаря США Ф. Келлога. Пакт було укладено на противагу Лізі націй і як засіб для міжнародної ізоляції СРСР. *«Отамани — бріани й чемберлени».* — Чемберлен Остін —

в 1924—1929 рр. міністр закордонних справ Великобританії, один з головних ініціаторів розриву англійським урядом дипломатичних відносин з СРСР у травні 1927 р.

В ЧАРАХ КОХАННЯ

Дайте-бо жити! («В чарах кохання»). Уперше надруковано в альманасі «Складка», 1887, с. 131. Найпопулярніша поезія Білиловського, яка входить майже до всіх українських «декламаторів», збірників і антологій. Покладена на музику, стала народною піснею. Записи її варіантів зроблено в багатьох областях України. Павло Грабовський переклав пісню на російську мову.

Сум. Уперше надруковано в альманасі «Складка», 1896, с. 69, під назвою «Суш».

Північна пісенька. Вперше опублікована в журналі «Світ», 1881, № 11/12, с. 199. У її підготовці до друку брав участь І. Франко.

Місяць і зірка. Уперше надруковано в альманасі «Складка», 1897, у циклі «Співанки», сс. 153—154.

Тиха ніч. Уперше надруковано в альманасі «Складка», 1897, у циклі «Співанки», с. 154.

Вечірня пісня. Уперше надрукована в альманасі «Складка», 1893, сс. 62—64.

Ніччю мені Славко сниться. Публікується уперше. Автограф зберігається у Львівській науковій бібліотеці, ф. НТШ, 24. За змістом листа, до якого вірш додано, датується 1883 р.

Ставок, мов дзеркало, лисніє. Публікується уперше.

Кохання. Уперше надруковано в альманасі «Складка», 1896, с. 110.

Вечір. Публікується уперше.

Моя пісня. Уперше надрукована в альманасі «Складка», 1893, с. 61. Покладена на музику видатним українським радянським композитором М. Леонтовичем

(1877—1921) як твір для тенорового соло, змішаного хору і фортепіано. Стала народною піснею.

До Г... Уперше надруковано в альманасі «Складка», 1893, сс. 44—46.

Агат. Уперше надруковано в альманасі «Складка», 1896, с. 105. Перший варіант поезії наведено у листі до В. Александрова у липні 1889 р. (ІЛ АН УРСР, ф. 22, од. зб. 120). За первісним задумом, вірш мав передувати пісні «Батир Умбай». Але, мабуть, за порадою Александрова, поет зробив його самостійним твором. Друкується за останньою редакцією.

Минулись скорботи. Уперше надруковано в альманасі «Складка», 1896, с. 43.

Море. Публікується уперше. Присвячено Валентину Володимировичу Александрову (помер 1947 р.) — молодшому синові поета В. Александрова. Автограф вірша у іншій — недовершений — редакції знаходимо у листі поета до Д. Яворницького від 15 вересня 1918 р. (ДІМ, ф. 955/97). «Славного Айваза—сина Кафи». — Йдеться про видатного художника-мариніста І. К. Айвазовського (1817—1900), який майже все своє творче життя провів у Феодосії (Кафа — так місто називалося у середні віки).

«Цариця ночі». Публікується уперше. «Царицею ночі» називають один з видів декоративних рослин з сімейства кактусових з дуже великими красивими і запашними квітами, що розпускаються лише вночі.

Спізнілий цвіт. Публікується уперше. У первісному варіанті вірша, переписаного, мабуть, рукою Вячеслава Александрова — старшого сина поета В. Александрова (зберігається в ІЛ АН УРСР, ф. 22, од. зб. 143), є підзаголовок-присвята: «Брату Вячеславу» (тобто Вячеславу Володимировичу Александрову — помер 1940 р.), якого Білиловський часто у листах називав «братом».

Ольга

Цикл поезій «Ольга», поділений Білиловським на дві частини — «Дні радощів» і «Дні жалібні», присвячено поетовій дружині Ользі Олександрівні Губар. Писався протягом багатьох років — від радісних днів першого знайомства до скорботних днів, коли поет оплакував свою втрату. Позналилися вони в Омську, де Білиловський тимчасово завідував холерним лазаретом. Добираючи виконавців до аматорської вистави «Наталки Полтавки», поет натрапив на дуже вродливу дівчину, чудову співачку й піаністку. Так стрілися дві палкі артистичні натури. Зберігся примірник альманаху «Складка» (1887) з таким написом: «Шановній панночці Ользі Губар —

На спомин про ті дні,
Коли ми там одні
В кутку собі стояли
І Котляревського читали».

Під написом дата: «31 травня 1891 р.».

На жаль, талант Ольги Олександрівни за умов «темного царства» не розквітнув. Їй судилися лише самодіяльна сцена та царина домашнього музичного виховання дітей.

Дні радощів

Згадай. Уперше надруковано в альманасі «Складка», 1896, с. 118, в добірці «До Ольги», без назви.

Останній день. Уперше надруковано в альманасі «Складка», 1897, сс. 154—155, в добірці «Співанки», без назви. «*Ішиму берег і долину...*» — Ріка Ішим є притокою великої сибірської ріки Іртиша. На березі Ішиму стоїть Петропавловськ, у якому з 1885-го по 1891 р. Білиловський працював міським лікарем, на березі Іртиша — місто Омськ, де поет познайомився з своєю майбутньою дружиною.

Ждання. Публікується уперше.

«Немов од сонця в літній день». Публікується уперше.

Я вмиль тебе під явором знайшов. Публікується уперше.

«Ти розкішне синє море». Публікується уперше.

«Я думав, не співає». Уперше надруковано в альманасі «Складка», 1896, сс. 119—120, у добірці «До Ольги».

«Глянь, красунє, на ту чайку». Уперше надруковано в альманасі «Складка», 1896, сс. 120—121, в добірці «До Ольги».

Признання. Уперше надруковано в альманасі «Складка», 1897, сс. 185—188, під назвою «До дружини».

Остання весна. Уперше надруковано в альманасі «Складка», 1897, сс. 190—191. Вірш, безсумнівно, навіяний тяжким станом здоров'я першої дружини Білиловського — Дарії Олександрівни, яка померла від сухот. Поета спіткало таке саме горе і з другою дружиною: Ольга Олександрівна померла від раку. Тому вірш правомірно включено автором до циклу «Ольга».

Дні жалібні

Увесь другий розділ із циклу «Ольга» уперше надруковано в кварталнику «Поезія-72», № 3, сс. 51—57.

Персіяньські мотиви

Цикл поезій публікується уперше. Написано його протягом 1925—1928 рр. у Персії, коли Білиловський лікарував у радянській амбулаторії м. Решта. Як згадує наймолодший син поета, прообразом ліричних героїнь циклу була Лейла Гаффарі — молода жінка незвичайної вроди, мати якої походила з української родини, що здавна жила у Персії, переїхавши туди з Херсонщини.

ПОЕМИ

Ілько-флейтист. Публікується уперше. «...Кон фуо-ко» — музичний термін: з вогником, енергійно.

Цар Джеган, або Мармуровий сон. Публікується уперше, за винятком уривків, вміщених у кварталнику «Поезія-72», № 3, сс. 58—60, під назвою «Монолог з самим собою». В листі до А. Кримського від 2 квітня 1927 р. з Персії поет писав: «Засилаю Вам... «Царя Джегана». Давно-давно я в одній німецькій книжці «Wunden der Welt» вчитав куценький переказ з двадцять стрічок про «Мармуровий сон» (мавзолей Тадж-Махал. — П. Д.) в Агрі. Парсуна Джегана — моя, як і все моє, окрім самого мавзолея» (ЦНБ АН УРСР, ф. 1, спр. 25189, сс. 3—4). Але робота над поемою на цьому не припинилася. Є пізніші її варіанти, а остаточно редакція викристалізувалася в останні роки поетового життя. «У Агрі, в Індії — в краю чудес...» — Агра — старовинне місто в Індії, в XVI—XVII ст. було столицею Великих Моголів, уславилось визначними архітектурними пам'ятниками, у тому числі знаменитим мавзолеєм Тадж-Махал, спорудженим 1632—1650 рр. на честь улюбленої дружини правителя Індії Шах-Джехана (Джегана), що правив країною з 1627-го по 1658 р. У цей час держава Великих Моголів досягла найвищої могутності й розквіту. «Великого Іскандера де слід?.. А де його могила?» — Іскандер — східний варіант імені Александра Македонського, ушанованого полководця і державного діяча стародавнього світу, царя Македонії. «Я одрікаюсь од царського трону». — Насправді Шах-Джехан на схилі літ занедужав, між його синами почалася боротьба за престол, яка 1658 р. закінчилася перемогою одного з них. Шах-Джехана було усунено від влади, ув'язнено до фортеці, де він 1666 р. і помер. Поховано його в мавзолеї Тадж-Махал.

З М І С Т

Павло Дегтярьов.

Залюблений в красу рідного слова 3

П Л И Н Ч А С У

Пісня поета 26

З Альпів 28

Клим Ганеба 29

Батир Умбай 31

Остання пісня 34

Завіт 36

Переселенці 37

З Швейцарських Альпів 42

У батьківському краю 46

Вільгельм Тель 52

«Тимчасові» запорожці 57

Астрономічна екскурсія 61

Світовий чад 64

В Ч А Р А Х К О Х А Н Н Я

Дайте-бо жить! 72

Сум 74

Північна пісенька 75

Місяць і зірка 77

Тиха ніч 78

Вечірня пісня 79

Ніччю мені Славко сниться 80

«Ставок, мов дзеркало, лісніє» 81

Кохання	82
Вечір	83
Моя пісня	84
До Г...	85
Агат	87
Минулись скорботи	88
Море	89
«Цариця ночі»	91
Спізнілий цвіт	93

О л ь г а

Дні радощів	
Згадай	95
Останній день	96
Ждання	97
«Немов од сонця в літній день»	98
Я вмиль тебе під явором знайшов	98
«Ти розкішне сине море»	99
«Я думав, не співає»	100
«Глянь, красуне, на ту чайку»	101
Признання	102
Остання весна	105

Д н і ж а л і б н і

«Я не для слави, не для світу»	106
«Ти і мертва не така, як інші»	106
«І от той похорону день, той ранок»	107
«Всю землю безпросвітна мла покрила»	107
«Реве на морі буря-хуртовина»	108
«Яка ця ніч — і темна, і душна!»	109
«Будні, все будні. І вічно я сам»	110
«Враз зачув я рідні звуки»	111

Персіянські мотиви

- «Красо жіноча. Ти чудовна!..» 113
«Я ясно бачу й добре знаю» 114
«Не ваблять мене ті столиці» 115
«Я чую скарги і докори» 116
«— Останься у мене до ранку» 117
«Лейла, твоя усмішка» 118
«Немов у скрині скарбівничій» 119
«Червоним золотом сіяє» 120

ПОЕМИ

- Ілько-флейтист 122
Цар Джеган, або Мармуровий сон 128
Примітки 148

**КЕСАРЬ
АЛЕКСАНДРОВИЧ
БИЛЫЛОВСКИЙ
В ЧАРАХ ЛЮБВИ**

Избранные стихи

Составитель

Павел Андреевич Дегтярев

Издательство «Радянський письменник»

(На украинском языке)

Редактор Г. П. Коваль

Художник В. П. Кузь

Художній редактор Н. В. М'яковська

Технічний редактор Л. М. Бобир

Коректор С. І. Слабошевська

Інформ. бланк № 1083

Здано на виробництво 10.10.80. Підписано до друку 20.02.81. БФ 22001. Формат 70×90¹/₃₂. Папір друкарський № 1. Літературна гарнітура. Високий друк. 5 фіз.-друк. арк.+1 вкл., 5,92 ум.-друк. арк., 7,09 ум. фарб.-відб., 6,03 обл.-вид. арк. Тираж 7000 пр. Зам. № 6551. Ціна в оправі 95 к.

**«Радянський письменник»,
Київ, бульвар Лесі Українки, 20.**

**Одеська книжкова фабрика РВО «Поліграфкнига»,
270008, Одеса-8, вул. Дзержинського, 24.**

Білиловський К. О.

- Б61** В чарах кохання: Вибрані поезії /Упорядник Дегтярьов П. А.— К.: Рад. письменник, 1981.—158 с.

До історії української літератури Кесар Білиловський (1859—1938) увійшов як поет, перекладач, культурний діяч, видавець.

Широкого розголосу набули його поезії «Дайте-бо жить!» («В чарах кохання»), «Моя пісня», що стали народними піснями. До збірки увійшли кращі твори поета, написані в різні роки.

